

İstanbul'da Petrolün Tedariki, Muhafazası, Ticareti ve Kullanımı [1870–1914]

The Supply, Storage, Trade and Use of Petroleum in Istanbul [1870–1914]

Ali Okumuş*

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde petrolün tedariki, ticareti, depolanması ve kullanımına odaklanarak özellikle 1870'lerden I. Dünya Savaşı yıllarına kadar İstanbul'daki petrol faaliyetlerini incelemektedir. Osmanlı'da petrol, önceleri tersanelerde, yol yapımında ve izolasyon malzemesi olarak kullanılmış; ancak 1859'da Amerika'da modern tekniklerle üretimin artmasıyla, ulaşılabilir hale gelmiş ve kullanım alanları genişlemiştir. Araştırmada, İstanbul'a petrolü getiren uluslararası ve yerel tüccarlar tespit edilmiş, İstanbul'da petrolün depolandığı alanlar belirlenmiş, Çubuklu'da kurulan depolar ile Yedikule ve Kız Kulesi gibi noktalardaki geçici depolama faaliyetleri incelenmiştir. Ön plana çıkan tüccar ve şirketler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş ve bunların şehirde yoğunlaştığı mekanlar ortaya çıkartılmıştır. İstanbul'da petrolün sadece ticari bir meta olmaktan çıkıp, sokak aydınlatması ve günlük yaşamda enerji kaynağı olarak kullanımına vurgu yapılmış, Şehremaneti'nin satış ve güvenlik düzenlemeleri de değerlendirilmiştir. Petrolün şehirde perakende satışına da temas edilerek buna dair yaşanan sorunlara işaret edilmiştir. Bu araştırma, Osmanlı'da petrolün İstanbul'a getirilmesi sonucunda bir ihtiyaç maddesi haline gelerek şehrin günlük yaşamındaki yerini ortaya koyarken, aynı zamanda İstanbul'un modernleşme sürecinde enerji dönüşümünü anlamaya katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Petrol, Standard Oil Company, Çubuklu, Kız Kulesi.

Abstract

This study examines petroleum activities in Istanbul from the 1870s to World War I, focusing on its supply, trade, storage, and use in the Ottoman Empire. Initially, petroleum in the Ottoman Empire was used in shipyards, road construction, and as an insulation material. However, with the increase in production through modern techniques in the United States in 1859, it became more accessible, expanding its use areas. The research identifies the international and local merchants who brought petroleum to Istanbul and determines the locations where it was stored. It investigates storage facilities established in Çubuklu and temporary storage activities at places such as Yedikule and the Maiden's Tower. Detailed information is provided on prominent merchants and companies, and the areas where they were predominantly located in the city have been identified. Emphasis is placed on transforming petroleum from a mere commercial commodity into an energy source for street lighting and daily life. The regulations imposed by the Şehremaneti regarding sales and safety measures are also evaluated. Additionally, this research addresses the retail sale of petroleum in the city and highlights the associated challenges. By examining how petroleum became necessary in Istanbul, this research contributes to understanding the city's energy transition within the broader context of its modernization.

Keywords: İstanbul, Petroleum, Standard Oil Company, Çubuklu, Maiden's Tower.

*Sorumlu yazar - Corresponding author & Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi a.aliokumus@gmail.com.

Araştırma Makalesi - Research Article & Benzerlik / Similarity: 1

Başvuru & Submitted: 17 Şubat 2025 & Kabul & Accepted: 2 Temmuz 2025

Atıf & Citation: Okumuş, A. "İstanbul'da Petrolün Tedariki, Muhafazası, Ticareti ve Kullanımı [1870–1914]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 27 (2025): 31-70.

Published by Ottoman Civilization Studies, İstanbul, Türkiye

This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, enerji kaynakları medeniyetlerin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu kaynaklardan biri olan petrol, ilkçağlardan beri bilinse de asıl dönüşümünü on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, büyük ölçekli üretimin başlamasıyla yaşadı. Petrolün ticari bir meta haline gelmesi, yeni bir tüccar sınıfının doğmasına ve tedarik süreçlerinin hızlanmasına yol açtı. Çok geçmeden Osmanlı başkenti İstanbul da bu dönüşümden nasibini aldı. Caddelerin ışıklandırılmasında kullanılan havagazına ilaveten şehre petrolün getirilmesiyle hem sokakların hem de evlerin aydınlatılmasında yeni bir döneme girildi.

Petrolten önce zenginler aydınlanma için balmumu, fakirler ise yağ mumu veya zeytinyağı hatta yerine ve yaygınlığına göre sadeyağ kullanmaktaydı. Bu tür aydınlanma araçlarına kıyasla petrolün daha parlak bir ışık vermesi ve çabuk yanması yaygınlaşmasını kolaylaştırdı.¹ Bu özelliğinden dolayı Osmanlı'da petrol sarfiyatının 1859 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde modern tekniklerle çıkartılmaya başlamasından² kısa bir süre sonra tedicen arttığı görülmektedir.³ Böylece petrol, başta İstanbul olmak üzere pek çok Osmanlı şehrinde kerosen olarak bilinen gaz lambalarında tenvirat amaçlı kullanılan⁴ ve sanayide tercih edilen bir madde oldu. Hatta umumi hapishane ve tevkifhaneler petrol gazı ile aydınlatılmaya başlandı.⁵ Bundan başka bazı sokaklarda bulunan fenerler de petrol yakılarak ışıklandırılıyordu.⁶

İstanbul'da satılmaya ve kullanılmaya başlandığı tarihlerde petrol kelimesi gazyacı veya sulu gaz şeklinde adlandırılmakla birlikte çoğu zaman gaz olarak ifade edilmekteydi.⁷ Ancak burada petrol anlamındaki gazyacı ile İstanbul'da gazhanelerde üretilen havagazının birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye* (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 919 ve 2668.

² 1859 yılının ağustos ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin Titusville kentinde Albay Edwin L. Drake'nin sondaj yöntemini kullanarak petrol çıkarması, dünya petrol tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuştur. O güne kadar kendi kendine yüzeye çıkan petrol kullanılırken bundan sonra petrol büyük miktarlarda üretilmeye başladı. Bunun bir sonucu olarak petrol ticareti gelişti ve kısa bir süre sonra petrol kullanımı dünyaya hızla yayılmaya başladı. Çok geçmeden Osmanlı uluslararası ticaretinde petrol de yerini alacaktı. ABD'de petrolün çıkarılmasıyla ilgili bkz. Daniel Yergin, *The Prize, The Epic Quest for Oil, Money & Power* (New York: Free Press, 2009), 10-12.

³ Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti* (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1995), 48-52 ve 59.

⁴ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), Şura-yı Devlet, (ŞD), 561/31, lef 34, 10 Temmuz 1881.

⁵ BOA, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemî, (DH.MKT), 1713/97, 31 Mart 1890.

⁶ BOA, Babıalı Evrak Odası, (BEO), 732/54856, 20 Ocak 1896.

⁷ Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, 917 ve 2668.

Gazhanelerde üretilen havagazı, taşkömürü olarak da bilinen maden kömüründen gaz çıkartılmasıyla elde edilmektedir.⁸ Bu şekilde gaz üretimi ilk kez 1812 yılında İngiltere’de yapıldı ve 1813 yılında Londra şehri havagazıyla aydınlatıldı. Kısa süre içerisinde Amerika’daki Baltimore ve Fransa’nın başkenti Paris ile pek çok Avrupa şehirleri havagazıyla aydınlatılmaya başlandı.⁹ Osmanlı topraklarında ise ilk gazhane, Dolmabahçe Sarayı inşa edildikten sonra bu yapının ışıklandırılması amacıyla sarayın yakınlarına Abdülmecid devrinde Hazine-i Hassa tarafından yapıldı. Daha sonra Beylerbeyi Sarayı’nı aydınlatmak için Kuzguncuk’ta, Üsküdar taraflarını aydınlatmak için Hasanpaşa’da gazhaneler kuruldu. Dolmabahçe ve Kuzguncuk’taki gazhaneler başlangıçta oralardaki sarayları aydınlatmak amacıyla kurulmuş olsalar da zamanla sokakları ışıklandırmak amacıyla da kullanıldı. Osmanlı’da ilk defa Beyoğlu Cadde-i Kebir’i (İstiklal Caddesi) havagazıyla aydınlatıldı. Ayrıca 1880’de Yedikule’de ve 1891-1892 yıllarında Kurbağalıdere’de birer gazhane daha faaliyete geçti.¹⁰

Gazhanelerden ayrı olarak İstanbul’a getirilen petrolün kullanıcıya ulaşacağı zamana kadar muhafazası için depo tarzında binalar yapılmakta ve işletilmekteydi. Bu yapılar Boğaziçi’nde gemilerin kolaylıkla yanaşabileceği yerlere inşa edilmekteydi. İstanbul’daki evlerin çoğunlukla ahşap olması ve yanıcı bir madde olan petrolün zaten çok fazla görülen yangınları daha da arttırmaması için bu depoların şehrin uzak yerlerinde inşa edilmesi gerektiğine dair düzenlemeler yapıldı.¹¹ Özellikle aşağıda bahsedilecek olan 30 Mayıs 1893 tarihinde Paşabahçe önlerinde petrol sandıklarının patlaması ve bu yüzden bazı kişilerin yaralanması, şehir içinde petrol muhafazasının tehlikelerini yeniden gündeme getirdi. Bunun üzerine petrol ve gaz gibi tehlikeli maddelerin şehir içinde yahut meskûn mahallere yakın yerlerde değil de kentin uzak kısımlarında inşa edilecek olan ambarlarda muhafaza edilmesi gerektiğine dair arka arkaya kararlar alındı.¹² Petrolün kullanıcıya ulaşabilmesi için son merhaleyi, onu dükkân ve bakkallarda satacak veya sokak sokak dolaşarak müşteri arayacak olan gazcılar oluşturmuyordu. Bu tür küçük tüccar için bile Şehremaneti’nin belirlediği kesin kurallar bulunmaktaydı.¹³

1. İstanbul’a Petrol Sevkiyatı ve Tüccar Sınıfı

İstanbul’un petrol ihtiyacını karşılamak için öteden beri yurt içi ve yurt dışından petrol sevkiyatı yapılmaktaydı. Erken kaynaklarda daha çok zift ve katran olarak tanımlanan bu maden XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı toprakları olan Avlonya, Limni, İzmir, Kapıdağ, Edremit ve Eğriboz gibi yerlerden temin

⁸ Maden kömüründen gaz elde edilme süreci ve yöntemiyle ilgili bkz. *Osmanlı’dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, haz. R. Sertaç Kayserilioğlu, Mehmet Mazak, Kadir Kon, (İstanbul: İğdaş, 1999) 32-34.

⁹ Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*, 919-920; *Osmanlı’dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, 32.

¹⁰ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımebi, 1971), 6019-6020; Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*, 920-921.

¹¹ Petrolün Yedikule ve Beyoğlu taraflarında bulunan ve depo haline getirilen kalelere nakledilmesi gerektiği Şehremaneti tarafından tüccara bildirmekteydi. BOA, *DH.MKT.* 1312/40, Ekim 1870.

¹² Örnek için bkz. BOA, *DH.MKT.* 219/24, lef 1, 28 Şubat 1894.

¹³ Düzenlemler için bkz. Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*, 4077.

edilmekteydi. Ayrıca Akdeniz üzerinden İstanbul'a dışarıdan getirtilen mallar arasından bu maden de bulunmaktaydı. Yine aynı dönemde İstanbul'a sivil ticaret yoluyla taşınan dış alımlar arasında gösterilen zift ve katran Marsilya'dan ithal edilmekteydi. İstanbul gümrüğünde muamelesi yapılmış mallar arasında listelenen hummer¹⁴ İngiltere, İspanya, Flemek, Kefalonya, Malta, Marsilya, Mesine Trieste, Rusya ve Livorno'dan; hummer tortusu ise Livorno, Cenova, Venedik, Trieste ve Marsilya gibi dış ülkelerden getirtilmekteydi. Hummer madeni aynı zamanda Bandırma, Bergos, Darıca, Erdek, Eskipolos, Gemlik, İzmir, Kapıdağı, Kıbrıs, Kumbağı, Mudanya, Müfrete, Paşalimanı, Şarköy, Tekirdağ ve Yeniköy gibi Osmanlı ülkelerinden çıkartılmakta ve İstanbul'a taşınmaktaydı.¹⁵

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı topraklarına yurtiçi ve yurt dışından getirilen petrol ve zift gibi madenler daha çok Tersane-i Amire'de gemilerin kalafatlanması için kullanılmaktaydı.¹⁶ Sonraki dönemde ise petrol, Amerika ve Rusya gibi ülkelerden İstanbul'a getirilmeye başlanılmış ve ambarlarda depolanarak şehirde çeşitli amaçlarla bu madenden yararlanılmıştır. Osmanlı Devleti, kendi arazilerinde bulunan petrolü çıkartıp ihtiyacını karşılamak için birtakım teşebbüslerde bulunmakla¹⁷ birlikte bu ihtiyacı giderecek ölçüde bir çözüm üretememiş ve petrol büyük ölçüde ithalat yoluyla temin edilmiştir.

1.1. Amerikan Petrolü ve Standard Oil Company of New York

Amerika Birleşik Devletleri menşeli bir şirket olan Standard Oil Company, John D. Rockefeller tarafından 1870 yılında kurulduktan sonra dünyada petrol endüstrisini derinden etkiledi. Şirket, petrolü kolaylıkla ulaştırılabilir hale getirerek yaygın bir şekilde kullanılmasını sağladı. Buna rağmen Standard Oil Company ancak II. Meşrutiyet yıllarında İstanbul'da şube açacaktı. Cumhuriyet yıllarında şirket Mobil adını alarak Türkiye'de uzun süre faaliyet göstermiştir. Ancak Standard Oil'in İstanbul'da şube açtığı tarihlerden çok daha önce Osmanlı Devleti, Amerika'dan petrol ithal etmekteydi.

Amerika Birleşik Devletleri'nde petrol çıkarılmaya başlandıktan kısa bir süre sonra Amerikan petrolünün Asya'daki müşterilerinden birisi de Osmanlı'ydı. Nitekim 1870'lerin başında George Braciotti isimli Amerikalı bir tüccar, İstanbul'a Kısmet adlı bir gemi ile petrol gazı getirdiği görülmektedir.¹⁸ Tüccar Braciotti, taşıdığı petrol sandıklarını Paşabahçe yakınlarındaki İncirköy'de bulunan ambara indirmekteydi.¹⁹ Bunun yanı sıra petrolü, o sıralarda Kireçburnu'nda inşa edilmesi düşünülen mahzene

¹⁴ Hummer, asfalt ve bitüm olarak da bilinen bir tür petrol çeşididir.

¹⁵ Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*. (İstanbul: Ötüken, 2017), 184-185, 224, 231-232.

¹⁶ Osmanlı'da erken dönemde kullanılan zift ve nefte dair pek çok resmi yazışma bulunmaktadır. Örnek için bkz. BOA, Cevdet, Bahriye, (C.BH), 15/716, 17 Aralık 1769.

¹⁷ BOA, Hazine-i Hassa, İrade, (HH.İ), 71/39, Ağustos 1888.

¹⁸ BOA, Hariciye Nezareti, Mektubi, (HR.MKT), 688/47, 23 Haziran 1870; BOA, Harice Nezareti, Tercüme Odası, (HR.TO), 147/43, 18 Ocak 1871.

¹⁹ BOA, HR.MKT, 754/71, Temmuz 1872.

taşıma konusunda zorluklar yaşayacağını söyleyerek depo ihtiyacının giderilmesi konusunu üstlenmek amacıyla 1871 yılı sonlarında, Şehremaneti'ne başvuruda bulundu. Amerikan Sefareti vasıtasıyla yaptığı başvurusunda, İncirköy'de masrafi kendilerine ait olmak üzere bir depo inşa etmeyi talep etmekteydi.²⁰

Tüccar Bracioti, 21 Nisan 1872'de Amerikan elçiliğine yazdığı ve "Amerikan ahalisinden" diye imzaladığı uzun dilekçesinde, bu tarihlerde getirdiği petrolü İncirköy'de bulunan "mağazaya" naklettiğini belirtmekteydi. Asıl şikâyeti ise vergilerdeki düzensizlik ve Şehremaneti'nin çıkardığı ilave vergiler olan Bracioti, ayrıca Paşabahçe'nin petrol deposu için uygun olmadığını düşünmekteydi.²¹ Aradan bir süre geçtikten sonra İstanbul'a yine Amerika'dan petrol taşınmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1886 yılında, Addington isimli bir İngiliz vapuruyla İstanbul'a getirilen gazyığının Amerikan gazı olduğuna dair Newyork Şehbenderliği'nden bir şahadetname gönderilmişti.²² Benzer bir şahadetname ertesi yıllarda da verilmeye devam etmiştir.²³

Bu bilgilerden hareketle, Osmanlı Devleti'nin 1870'lerden itibaren Amerika'dan petrol ithal etmeye başladığı ve bunu uzun süre devam ettirdiği söylenebilir. Standard Oil Company of New York'un Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetleri ise ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mümkün olmuştur. Standard Oil Şirketi, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği vasıtasıyla Mayıs 1909'dan itibaren İstanbul'da petrol deposu kurmak için Sadaret ve Şehremaneti nezdinde girişimlerde bulundu. Bunun yanı sıra petrolün konulacağı teneke veya sandıkları da şirket bizzatı üretmek istiyordu. Elçiliğin ileri sürdüğüne göre şirket bu depoları inşa ettiğinde büyük miktarda petrolü İstanbul'a taşıyabilecek, böylece İstanbul halkı kaliteli petrole ucuz bir şekilde ulaşabilecekti. Ayrıca pek çok insan bu depolarda çalışacak veya satıcı olarak iş yapabilecekti.²⁴

Standard Oil şirketi, İstanbul'da petrol deposu inşa etmek için ilk iş olarak Şehremaneti'ne müracaat etti. Sunduğu teklife göre şirket petrol deposunu Sirkeci'de yapmak istemekteydi. Hatta deponun krokisinin de bulunduğu bir plan hazırladı.²⁵ Ancak Şehremaneti, şehir içerisinde petrol gibi yanıcı maddelerin bulundurulmasını sakıncalı gördüğünden şirketin bu teklifini kabule yanaşmamakta ve bu uyuşmazlık uzun yazışmalara konu olmaktadır.²⁶

Nihayet 19 Ağustos 1912 tarihinde, Çubuklu gaz depoları imtiyazını elinde bulunduran Abdurrahman Sami Bey ile Standard Oil Company of New York arasında bir itilafname imzalandı. Bu tarihten itibaren Standard Oil Company, İstanbul'da daha aktif bir şekilde çalışmaya başlayacaktı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Galata'daki

²⁰ BOA, *HR.MKT*, 724/63, Aralık 1871; BOA, *HR.MKT*, 758/6, Aralık 1871.

²¹ BOA, Hariciye Nezareti, Siyasi, (*HR.SYS*), 2939/27, 21 Nisan 1872.

²² BOA, Hariciye Nezareti, Tahrirat, (*HR.TH*), 66/23, 14 Eylül 1886.

²³ BOA, *HR.TH*, 70/74, 26 Ocak 1887; BOA, *HR.TH*, 75/22, 3 Eylül 1887.

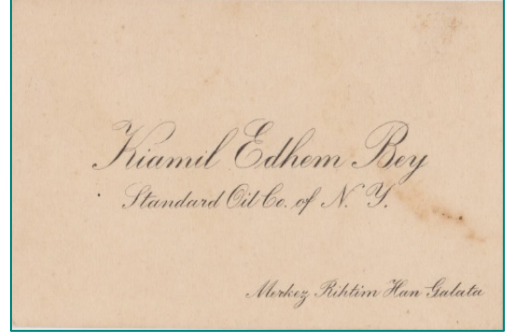
²⁴ BOA, Hariciye Nezareti, İrade, (*HR.İD*), 1349/18, lef 1 ve 16, Temmuz 1911.

²⁵ BOA, Dahiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat, (*DH.UMVM*), 99/1, lef 4, 1911.

²⁶ BOA, *DH.UMVM*, 99/1; 99/2; 99/4; 99/5; 99/6; 99/7.

Union Han’da faaliyet gösteren Standard Oil²⁷, daha sonra Karaköy Rıhtım Caddesi üzerinde 1912-1914 yıllarında yapılmış Merkez Rıhtım Han’a taşındı. Şirketi’in Merkez Rıhtım Han’daki ofisine gönderilen mektuplardan anlaşıldığına göre, Standard Oil’in harp yıllarından sonra İstanbul’daki temsilcisi Kâmil Edhem Bey olmuştur. (Görsel 1-2)

Görsel 1-2: Standard Oil Şirketi’nin İstanbul’daki temsilcisi Kâmil Edhem Bey’e gönderilen mektubun zarfı ve kartvizit.²⁸

1.2. Arvanitidi Mahdumları

İstanbulu Rumlardan olan Jean Arvanitidi’nin başında bulunduğu Arvantidi J. & Fils şirketi armatörlük yapmakta ve Dersaadet Ticaret Odası’na kayıtlı muteber tüccar arasında yer almaktaydı.²⁹ Ayrıca Büyükağa’da ailenin ismini taşıyan Arvanitidis isimli bir sayfiye evi bulunmaktaydı. Galata’da ise muhtemelen 1910’ların başında yine kendi adlarını taşıyan Arvantidi Han’ı yaptırmışlardı.³⁰

Arvanitidi ailesinin, İstanbul’da petrol ticaretine ne zaman başladığı tespit edilememiştir. Osmanlı topraklarındaki ticaret ve endüstri rehberi olan *Annuaire Oriental*’de (Şark Yıllıkları) yer alan bilgilere göre Jean Arvanitidi, 1881 yılında Galata’daki Halil Paşa Hanı’nda 5 numarada tüccar (*négociant*) olarak çalışmaktaydı.³¹ Her ne kadar yıllıkta ne tür bir ticaretle meşgul oldukları belirtilmese de bu tarihlerde Arvanitidilerin İstanbul’da petrol veya devrin tabiriyle gazyağı

²⁷ *Annuaire Oriental Commerce, industrie administration, magistrature de l’Empire Ottoman*, (İstanbul: Cervati Frères & D. Fatzea, 1912), 985; 1913, 959; 1914, 937.

²⁸ Görsellerin her ikisinde de şirketin adresi Galata’da Merkez Rıhtım Han’da görülmektedir. (Yazarın Koleksiyonu)

²⁹ 1923 tarihinde yayımlanan listede o zamana kadar İstanbul Ticaret Odası’na kayıtlı tüccar arasında Galata Arvanitidi Han’da bulunan ve ikinci sınıf tüccar arasında ismi yer alan Arvanitidi J. Mahdumları Şirketi’nin meslek grubu gaz olarak gösterilmekteydi. *Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası’na Mukayyed Banker, Tüccar ve Komisyoncuların Esamisi* (İstanbul, 1339), 10.

³⁰ Arvanitidi mahdumları 1912 yılında bu handa ticaret yapmaya başlayacaklardı. *Annuaire Oriental Commerce*, (1912), 985.

³¹ Daha sonraları *Annuaire Oriental Commerce* ismine dönüşecek olan yıllıkların 1880’lerdeki künyesi şöyleydi: *L’Indicateur Ottoman. Annuaire almanach du commerce de l’industrie, de l’administration et de la magistrature*, haz. Raphael C. Cervati (İstanbul: Cervati Frères & D. Fatzea, 1881), 150.

ticaretiyle meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Zira 1881 yılında Arvanitidi'nin Galata ve Hasköy'deki mağazalarında kanuna aykırı olacak miktarda petrol sandığı bulundurduğu gerekçesiyle cezalandırılmışlardı.³² Bundan yaklaşık bir yıl sonra (8 Mart 1882) Arvanitidi, Paşabahçe'deki ambarda zayı olan 203 sandık gazın bedeli 12.180 kuruşun kendisine ödenmesini Şehremaneti'nden talep etmekteydi.³³

Şu hâlde, Arvanitidi ailesinin en azından 1880'lerin başından itibaren İstanbul'da petrol ticareti yaptığı söylenebilir. Gerek armatör gerek tüccar olmaları aileyi petrol ticaretine sevketmiş olmalıdır. *Annuaire Oriental*'da 1890-1900 yılları arasında petrol tüccarı listesinde Yanco adıyla kayıtlarda ismi geçen kişi de Arvanitidi ailesinden biriydi. Yanco Arvanitidi, Eminönü'nde Mısır Çarşısı'na paralel Tahmis sokakta 48 numaralı dükkânda faaliyet yürütmekteydi.³⁴

Yirminci yüzyılın başında itibaren rehberde (*indicateur*) yeniden beliren Jean Arvanitidi, bu sefer Tahtakale Caddesi'nde 67 numaralı dükkânda görülmeye başladı. 1912 yılında ise muhtemelen Yanco ile birleşen şirkete mahdumları (*fiis*) ifadesini eklediler. Ayrıca Galata'ya taşınarak Dilber Han'da 4 numarada ve kendi adlarını taşıyan Arvanitidi Han'da 1 ve 3 numarada bulunuyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl da aynı adreste kayıtlıydılar.³⁵

Rehberde petrol tüccarı listesinde gösterilen Arvanitidiler, aynı zamanda İstanbul'a petrol taşıyan başka tüccar ile temas halindeydi. Örneğin Paşabahçe yakınındaki depoya gaz getiren Yunan bandıralı Seltana Vapuru'nun kaptanı Meyna, vapurda gaz tüccarlarından Arvanitidi ve ortaklarına ziyafet verecekti. Bu durum Üsküdar mutasarrıfı Hamdi Bey tarafından 22 Mayıs 1902 tarihinde Yıldız Sarayı'na jurnal edilmişti.³⁶

I. Dünya Savaşı yıllarında da Arvanitidi mahdumları İstanbul'a petrol taşımaya devam etmekteydi. 1914 yılında Batum'da bulunan fabrikalarındaki iki yüz bin teneke petrolü Dersaadet'e getirmek istiyorlardı. Bu amaçla Rusya'dan gerekli izinler alınmış ve kendi gemileri vasıtasıyla petrolü İstanbul'a nakledebilmek için Osmanlı Hükümeti'nden de izin talep ediyorlardı.³⁷

Aynı yıl Dahiliye Nezareti'ne başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir, Sivas, Konya, Hüdavendigâr gibi vilâyetlerden gelen pek çok telgrafta valiler, petrole olan ihtiyacın gittikçe arttığını ancak tedarikte zorlandıklarını haber vermekte ve bu duruma bir çare aranılması istemekteydi. Sorunun çözümüne yönelik ilk adım, elinde ihtiyaçtan fazla gazyağı bulunan şehirlerden tedarik yoluna gidilmesi şeklinde olsa da

³² Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, 4077.

³³ BOA, Şura-yı Devlet, (ŞD), 2452/27, lef 4, 8 Mart 1882.

³⁴ *L'Indicateur Ottoman*'da Yanco Arvanitidi'nin adres bilgileri için bkz. 1891, 591; 1892-93, 561; 1893-94, 590; 1895, 583; 1896, 721; 1898, 723; 1900, 744.

³⁵ Arvanitidi Mahdumlarının kayıtları için bkz: 1901, 753; 1902, 861; 1903, 931; 1904, 940; 1909, 1205; 1912, 985; 1913, 959, 1914; 937.

³⁶ BOA, Yıldız, Zaptiye Nezareti Maruzatı, (Y.PRK.ZB), 27/4, 22 Mayıs 1902.

³⁷ BOA, HR.SYS, 2403/83, 22 Ekim 1914.

şüphesiz bu, kalıcı bir yöntem değildi. Sonuçta İstanbul'da faaliyet gösteren petrol tüccar ve şirketleri devreye sokularak memlekete yeterli miktarda petrol tedarik edilmesine karar verildi. Bu amaçla yapılan yazışmalarda şehirlere petrol tedarik edecek şirketler arasında “*Arvanitidi ticarethanesinin vekilleri*” de gösterilmekteydi.³⁸ Sonuç olarak Arvanitidi mahdumları, 1880’lerde başlayan ve 1914’e dek süren otuz yıldan fazla İstanbul’un petrol temininde yer alan bir aile olmuştur.

1.3. Alexander Mantashian

İstanbul merkezli tüccar olan Arvanitidi mahdumlarının yanı sıra Alexander Mantashian, Dersaadet’te petrol gönderen ve uluslararası şöhret kazanmış bir isimdi. *Indicateur Oriental*’de 1889’dan itibaren görülmeye başlayan Mantashian³⁹, yaklaşık yirmi yıl boyunca İstanbul için petrol tedarik edecekti.

Tiflis’te 1842 yılında doğan Ermeni asıllı Alexander Mantashian, Rus petrolünün öncü ismine dönüşen bir tüccar haline geldi. 1887’de babası öldükten sonra mesleğini daha da geliştirmek için Bakü’ye gitti. Bakü’ye vardığında Rus Çar’ına bağlı valinin yanında çalışmaya başladı. Bu sırada birikmiş parasını petrol işine yatırarak kısa sürede büyük bir servet kazandı ve çok geçmeden “Mantaşof Şirketi” adında bir kumpanya kurdu. Bu sırada Bakü-Batum boru hattının inşa edilmesine katkıda bulundu. Böylece Kafkasya’da faaliyet gösteren Nobeller ve Rothschildlerden sonra Bakü petrolünün önde gelen ismi oldu. Görkemli bir şekilde başlayan petrol hayatı 19 Nisan 1911’de Saint Petersburg’ta ölümüyle sona erdi. Kendisinden çocuklarına miras kalan bütün mal varlığı ise 1917 yılındaki Ekim Devrimi’nden hemen sonra Ruslar tarafından müsadere edildi.⁴⁰

Alexander Mantashian kariyerinin zirvesinde olduğu bir dönemde Azerbaycan petrolünü Osmanlı topraklarına ihraç etmeye başladı. İlk iş olarak Mantashian, Nobel Biraderler ile yaptığı bir ortaklık antlaşmasıyla 1888 yılında Süveyş Kanalı’ndan Bombay ve Singapur’a petrol taşımaya girişti.⁴¹ İstanbul’dan geçerek Mısır üzerinden Hindistan’a giden Alexander Mantashian’ın uğrak yerlerinden birisinin de Osmanlı başkenti olması şaşırtıcı değildi. *Indicateur Oriental*’e göre 1889’da Mantaşof’un, Valide Sultan Hanı’nın 20 numaralı odasında ofisi bulunmaktaydı. 1891 yılında bu ofis Osman Efendi Hanı’na taşınmıştı. Aynı yıl içerisinde, petrol tüccarlarının yoğun

³⁸ BOA, Dahiliye Nezareti, Siyasi, (DH.SYS), 123-12/40, lef 36, 6 Şubat 1915.

³⁹ *Indicateur Oriental*, 491.

⁴⁰ Alexander Mantashian’ın hayatı ve petrol konusundaki teşebbüsleri için bkz. Anouche Kunth, “Le portrait confisqué de Joseph Mantachev, Histoire d’exils et de spoliations”, *L’Homme*, 195-196 (2010), 283-306; M. S. Vassiliou, *The A to Z of the Petroleum Industry* (Maryland: The Scarecrow, 2009), 309-310.

⁴¹ Bakü’den Güney Asya ülkelerine yapılan petrol ticareti hakkında bkz. Stephen Howarth, *A Century in Oil: The "Shell" Transport and Trading Company, 1897-1997* (Weidenfeld & Nicolson, 1997), 29-32; Joost Jonker & Jan Lutiten van Zanden, *From Challenger to Joint Industry Leader, 1890-1939, A History of Royal Dutch Shell* (Oxford: Oxford university Press, 2007), 43-45.

olarak bulunduğu Tahtakale Caddesi'nde Mantashian'ın bir mağazası olduğu anlaşılmaktadır. Bu depo, 1897 yılına kadar Mantashian adına kayıtlı kalacaktı.⁴²

2 Mayıs 1891'de, İstanbul'da ikamet eden Rusya vatandaşı Hamparsum Şahyan, Mantashian Kumpanyası'nın vekili olarak çalışmaktaydı.⁴³ Öyle anlaşıyor ki rehberde görünür olmadan önce de Mantashian İstanbul'a petrol getirmekteydi. 1894 yılında ise İstanbul'da, Alexander Mantashian'ın Rusya tebaasından Ermeni Şekençiyaniç isimli bir ticari temsilcisi bulunmaktaydı. Mantashian hakkında Batum Şehbenderliği'nden yazılan bir raporda kişisel serveti birkaç milyon rubleye ulaştığı, Ermeni vatanperverliği ile tanındığı zikredildikten sonra Bakü'den Osmanlı ülkesine ihraç edilen petrolün çoğunu kendisinin getirdiği söylenmektedir. Sahip olduğu beş adet vapur sürekli olarak Batum ile Osmanlı limanları arasında gidip-gelen Mantashian hakkında raporda şu bilgiler verilmektedir:

Şehr-i hâlin on sekizi tarihli ve otuz bir numaralı telgrafnâme-i âcizâneme zeylen şurasını arz ederim ki, servet-i zâtıyesi birkaç milyon rubleye bâliğ olduğu rivayet olunan Aleksander Mantaşof nam kimesne Kafkasyaca büyük bir Ermeni vatanperverliğiyle ma'ruf olup ve başlıca muamelât-i ticariyesi Bakü'den petrol gazı ihracatıdır. Buradan memâlik-i şahâneye ihraç kılınan gazın kısm-i a'zamını kendisi itâ etmektedir. Merkûmun İrispençer, Granovil ve Malaka namlarıyla üç vapuru ve Meridiyan ve Osbek namlarıyla iki gemisi olup bunlar gaz nakliyatı için Batum ile Osmanlı limanları beyninde mütemadiyen icra-yı seyr ü sefer eylemektedirler. Mârru'z-zikr telgrafname-i âcizâneme arz ettiğim vechile vapurlar İngiliz ve gemileri Osmanlı bandıraları altında seyr ü sefer edip ve yelken sefâini ise Dersaadet limanında mukayyedir. Merkum külliyetli olan ithalât resmini te'diye etmemek maksadıyla sefâin-i mezkûrenin tâbî'iyetini tebdîl ettirmediklerinden bunlar sahte olarak diğer kimselere aid gibi görünüyorlar. Gerek vapur ve gerek gemilerin kaptanlarının hemen kâffesi Rum'dur. Merkûmun Dersaadet'de Şekençiyaniç, İzmir'de Monakof, İskenderiye'de Anonyaniç namlarında üç acentesi olup bunlardan Ermeni olan ikisi Rusya ve diğeri İran tebaasındandır.⁴⁴

Batum Şehbenderliği'nden yazılan bu bilgilere ilaveten Mantashian'ın yakında Beyrut, Selanik ve İskenderun'da acentehaneler kuracağı ve diğer bazı Osmanlı şehirlerinde de muhbirler bulunduracağını haber alındığı belirtilmekteydi. Nitekim bu tarihlerde İstanbul'un yanı sıra Selanik ve İskenderiye'deki gaz depolarına petrol taşımaya başladığı görülmektedir.⁴⁵

Diğer taraftan, 1895-96 yıllarında yaşanan Ermeni olaylarına karıştığı gerekçesiyle Mantashian'ın, Osmanlı topraklarına ticaret için gelen vapurlarının çeşitli kontrollerden geçirildiği görülmektedir. Hariciye Nezareti'nin 1896'daki kararına göre üçü İngiliz, ikisi Rus bandıralı olarak seyrüsefer eden bu vapurların kontrol altında tutulması için boğazlardan geçecekleri zaman aranması istenmekteydi. Hatta sırf bu işi için bir memura görev verilmesi talep ediliyordu. Görevlendirilen

⁴² *Indicateur Oriental*, 1891, 561; 1892-93, 561; 1893-94, 590; 1894, 590; 1895, 583; 1896, 721.

⁴³ BOA, Hariciye Nezareti, Umur-ı Hukukiye Muhtalata Müdüriyeti, (HR.UHM), 277/67.

⁴⁴ BOA, HR.TO, 351/45, 30 Ağustos 1894.

⁴⁵ BOA, BEO, 369/27671, 5 Mart 1894; BOA, BEO, 408/30548, 14 Mayıs 1894; BOA, HR.TO, 354/37, 2 Kasım 1896.

memur, nezarete yönelik yazdığı raporlarda yaptığı dikkatli aramaları haber veriyor ve “muzır” bir şeye rastlamadığını ifade ediyordu.⁴⁶

1899’da kurduğu “A. I. Mantashev and Company” adlı şirketinin, İzmir, Selanik, İstanbul, İskenderiye, Kahire, Port Said, Şam, Paris, Londra, Bombay ve Şangay şehirlerinde temsilcilikleri bulunan geniş bir ticaret ağı vardı. Bu şirket aynı zamanda Batum’da petrol depolamada kullanılabilecek teneke kutular imal etmiş, Bakü yakınlarındaki Zabrat’ta mekanik çalışmalar yürütmüş ve Ukrayna’nın Karadeniz’e bakan şehri Odessa’da petrol pompalama istasyonu kurmuştu. Ayrıca Mantaşof, Bakü ile Batum arasındaki petrol boru hattını önde gelen mali destekçisiydi. 1907’de tamamlanan ve o dönemde 835 kilometrelik uzunluğuyla dünyanın en uzun boru hattı özelliğini taşıyan bu projede Mantaşof’un yer almasında, Rus kimyager ve mucit Dimitri Mandelejev’in (1834-1907) yönlendirmeleri etkili olmuştu.⁴⁷

Indicateur Oriental’deki bilgilere ilaveten Alexander Mantashian’ın 31 Mart hadisesinin yaşandığı 1908 yılına kadar İstanbul’a petrol taşıdığı anlaşılmaktaydı. Ne var ki bu tarihlerde hâlâ gemileri gözetim altında tutulmakta ve şehre giriş çıkışlarında aranmaktaydı. Örneğin şirketine ait Boryom adlı vapurunda bulunan tayfaların çoğunun şüpheli Ermenilerden olduğu belirtilerek gözetim altında tutulması isteniyordu. Nihayet bu gemi Anadolukavağı’nda karantina müddeti bitimine dek bekletilmiş daha sonra doğrudan Batum’a hareket etmesine izin verilmişti.⁴⁸

1.4. Diğer Petrol Tüccarı

İstanbul’a petrol getirerek şehrin petrol ihtiyacını karşılayan ve yukarıda değinilen kişi ile şirketlerin dışında pek çok petrol tüccarı daha bulunmaktaydı. İstanbul’da petrol ticareti yapanlardan Astra Romana şirketi, diğer tüccar arasında ön plana çıkanlardan biriydi. 1905’te kurulan ve 1909’dan itibaren İstanbul’da faaliyet göstermeye başlayan Astra Romana isimli şirket, 1914 sonlarında kadar başkente petrol taşımaktaydı. Daha önce Vitalis Han’ın bulunduğu yere 1909’da İtalyan mimar Giulio Mongere tarafından Assicurazioni Generali adlı sigorta şirketi adına inşa edilen ve aynı ismi taşıyan hanın⁴⁹ 49, 50 ve 52 numaralı odaları Astra Romana Şirketi müdürü İsidore Coressi tarafından kullanılmaktaydı.⁵⁰ Ekim 1914’te Bahriye Nezareti’nin Çubuklu depolarından 3.132 kilo benzini nezarete ait zannederek satın alması ancak söz konusu petrol sandıkları Astra Romana şirketine ait olduğu anlaşılması⁵¹ bu tarihlerde şirketin İstanbul’da aktif olduğunu göstermektedir.

⁴⁶ BOA, *HR.TO*, 351/45, 30 Ağustos 1894; BOA, *A.} MKT.MHM*, 631/18, Kasım 1896; BOA, *HR.TO*, 354/59, Kasım 1896; BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, (*MV*), 90/56, 16 Aralık 1898.

⁴⁷ Vassiliou, *The A to Z of the Petroleum Industry*, 309-310; Anouche Kunth, “Le portrait confisqué de Joseph Mantachev: Histoire d’exils et de spoliations”, *L’Homme*, (2010), 285-290.

⁴⁸ BOA, Dahiliye Nezareti, Muamelat, (*DH.TMIK.M*), 268/29, 26 Nisan 1908.

⁴⁹ Edhem Eldem, *Bankalar Caddesi, Osmanlı’dan Günümüze Voyvoda Caddesi* (İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları, 2000), 86.

⁵⁰ *Annuaire Oriental*, 1914, 937.

⁵¹ Nezaret, bu karışıklığı çözebilmek için petrolün bedeli olan 1,089 Osmanlı lirası tutarındaki bedeli şirkete ödeme kararı almıştı. BOA, *HR.H*, 563/16, lef 12, 13, 17 ve 21.

İstanbul'un bireysel petrol tüccarından birisi de 1902 yılında İstanbul Ticaret Odası üyesi olan⁵² Krikor Gümüşgerdan'dı. 1904 yılında Kafkasya'dan petrol getirttiği anlaşılan Krikor Gümüşgerdan⁵³ 1904-1909 arasında Sirkeci'de bulunan Gülbenkian Han'ında mukim tüccardandı.⁵⁴

Şark Ticaret Rehberleri incelendiğinde 1888-1914 yılları arasında toplamda kırk civarında tüccarın İstanbul'da petrol işiyle (*pétroles*) ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bu tüccar arasında listelenen bir-iki isim dışarıda tutulursa geri kalanların Rum ve Ermenilerden oluştuğunu vurgulamak gerekir. Ayrıca bu işle ilgilenen ticaret erbabının çoğunluğu Sirkeci'deki Tahtakale Caddesi ile Galata'da bugünkü Bankalar Caddesi üzerindeki hanlarda bulunmaktaydı. (Ek: 1)

2. İstanbul'da Petrol Depoları

İstanbul'a, yukarıda temas edilen tüccar veya şirketler tarafından getirilen petrol için en önemli mesele bunun kullanıcıya ulaşacağı zamana kadar muhafazasıydı. Şehremaneti 1870'lerden itibaren bu konuyla ilgili pek çok düzenleme yaptı. Yanıcı olduğu için tehlikeli bir madde olan petrolü muhafaza etmek amacıyla depo kurma ve işletme imtiyazları verildi. İmtiyaz sahiplerine, yerleşim alanlarının dışında kalan bölgelerde depo inşa ettirilerek petrolün yol açabileceği tehlikeler bertaraf edilmeye çalışıldı.

1906 yılında ise petrol depolarının idaresine dair Dahiliye Nezareti altı maddelik kısa bir nizamname yayımladı. Buna göre petrol depolarda muhafaza edilecek, ev ve dükkânlarda ihtiyaçtan fazlası bulundurulmayacaktı. Depolara yerleştirilen petrol sandıklarının her birinden birinci ay ikişer kuruş sonraki aylarda beşer para ücret alınacaktı. Tüccar depo kurmak için önce hükümetten gerekli ruhsat ve imtiyazı alacak daha sonra düzenli olarak Şehremaneti tarafından teftiş edilecekti. Ayrıca depo sahipleri mallarını sigortalayacaklardı.⁵⁵

Dahiliye Nezareti'nin bu tedbirleri almasından çok daha önce İstanbul'da petrolün muhafazasına yönelik bu benzeri uygulamalar hayata geçirilmişti. Depo inşasına yönelik talepler, önce yabancı tüccar tarafından gündeme getirilse de imtiyaz Osmanlı vatandaşlarına verilecekti.

2.1. George Rowell'in Petrol Deposu Kurma Girişimi

Petrolün muhafaza edileceği depoların inşa edilmesi gerektiğine yönelik talepler 1860'ların sonlarında gündeme gelmeye başladı.⁵⁶ Bu tarihlerde Şehremini Meclisi,

⁵² Ufuk Gülsoy, Bayram Nazır, *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu, Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923*, Cilt 1, (İstanbul: İTO Yay., 2009), 213.

⁵³ BOA, HR.UHM, 33/57, 10 Ağustos 1904.

⁵⁴ *Annuaire Oriental*, 1904, 940; 1909, 1205. Gümüşgerdan ailesi hakkında geniş bilgi için bkz. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, "Textile Trade In Bulgaria in the Mid-Nineteenth Century and The Gümüşgerdan Family", *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, Ed. Markus Koller ve Vera Costantini, (Brill, 2008), 181-199.

⁵⁵ *Düstur*, 1. Tertip, Cilt: 8, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, 632-633.

⁵⁶ BOA, HR.MKT, 571/24, 2 Mart 1867; BOA, HR.MKT, 709/39, lef 3, 31 Ağustos 1869.

ihtiyaç duyulan depoları inşa etmek isteyen talipliler için bu işin nasıl yapılacağına yönelik bir nizamname layihası hazırlandı.⁵⁷ Daha sonra Şura-yı Devlet'in kararı, Sadaret'in onayı ve gazeteler yoluyla ilana çıkıldı. 8 Haziran 1871 tarihinde *Levant Herald*, *Hakayık*, Rum ve Ermeni gazetelerine gönderilen ilanın sureti şöyledi:

Petrol tabir olunan sulu gazın muhafazası zımmında yapılacak mahzenin imtiyaz suretiyle talibine ihalesine irade-i seniyye-i hazret-i padişahi şeref-sudur etmiş olduğundan bunu iltizam ve taahhüde rağbet edenlerin temin akçesi olmak üzere istediği bir mahalle beş bin lira vaz' eylediği halde Şehremaneti'ne gelip buna dair olan şerait-i matbua nüshasını lace'l-mutalaa istemeye hakkı olacağından tarih-i ilandan itibaren beş gün zarfında emanet-i müşarunileyhaya müracaat etmeleri ilân olunur.⁵⁸

Ne var ki ilanda belirlenen süre geçmesine rağmen hiç kimse imtiyaz için müracaatta bulunmadı. Bunun üzerine 15 Haziran 1871'de bir kez daha ilana çıkıldı.⁵⁹ Nihayet bir müddettir bu konu hakkında Şehremaneti Meclisi ile müzakere etmekte olan ve İstanbul'da yaşayan İngiltere Devleti tebaasından tüccar Mösyö George Culleu Rowell imtiyaz başvurusunda bulundu.⁶⁰

Daha sonraki yazışmalarda ortaya çıktığına göre Mösyö Rowell, 2 Temmuz 1869 tarihinde petrol deposu inşa etmek için zaten Şehremaneti'ne teklifte bulunmuştu. Başvuru dilekçesinde, "petrol tabir olunur gaz için büyük bir depozito tesis etmek" amacıyla on beş senelik imtiyaz istemekteydi. Bunun için Mösyö Rowell, gerekli arsayı temin ettikten sonra burada en az yüz bin sandık petrolün sığabileceği bir depo inşa edecekti. Gümrük vergisinin yanı sıra şehre ulaşan petrolün gemilerden indirilmesi, depoya taşınması, dağıtılması ve bu süreçte ortaya çıkabilecek bütün masraflardan kendisi sorumlu olacaktı. Ayrıca sandık başına aydan aya değişecek bir vergi ödemeyi taahhüt ediyordu.⁶¹ George Rowell, bu başvurusunu takip etmek için 26 Eylül 1869'da Mösyö Jacques Mulleiry'e vekalet verdi.⁶²

Mösyö Rowell'in Şehremaneti'ne teklif ettiği şartlara ilaveten bir sandık petrolün masraflarını gösteren bir hesaplama da yapmıştı. Bu hesaba göre bir sandık petrol 160 metalik lira masrafla İstanbul'a getirilmekteydi. Petrolün gümrükten Karaköy'e veya İstanbul'un diğer kısımlarına ulaşımının sağlanması en çok masraf gerektiren işti. Öyle ki bu işin bedeli geri kalan masrafların tamamı kadar tutmaktaydı.⁶³

Mösyö George Rowell, Şehremaneti'ne depo inşa etmek için yaptığı başvurudan sonra ortaya başka bir tartışma çıktı. İnşa edilmesi düşünülen deponun başkasına imtiyaz verilmek yerine bizzat Şehremaneti tarafından yapılması istenmekteydi.⁶⁴

⁵⁷ BOA, ŞD, 561/31, lef 40, Tarihsiz.

⁵⁸ BOA, ŞD, 561/31, lef 37. İlanın *Levant Herald* gazetesinde yayımlanan versiyonu için bkz. "Préfecture de Constantinople", *Levant Herald*, 10 Haziran 1871, 4.

⁵⁹ İkinci ilan metni için bkz. BOA, ŞD, 561/31, lef 36, 18 Haziran 1871.

⁶⁰ BOA, ŞD, 561/31, lef 34, 10 Temmuz 1871.

⁶¹ BOA, ŞD, 2391/3, lef 8-9, 2 Temmuz 1869.

⁶² BOA, ŞD, 2391/3, lef 11, Tarihsiz.

⁶³ BOA, ŞD, 2391/3, lef 10, Tarihsiz.

⁶⁴ BOA, ŞD, 2391/3, lef 1, Tarihsiz.

1871 yılının başından itibaren Şehremaneti, konuyla ilgili hem Sadaret hem de Bahriye Nezareti ile yazışmalar yapmaktaydı. Ortak kanaate göre İstanbul'da ihtiyaç duyulan petrol için depo inşası kaçınılmazdı. Depo yeri olarak Sarıyer sahilindeki Kireçburnu önerilmekteydi.⁶⁵

Sonuçta Şehremaneti, Mösyö Rowell'in 1869'daki müracaatına ve bu önerilere dair herhangi bir açıklama yapmaksızın yukarıda zikredilen Haziran 1871'de arka arkaya iki kez, İstanbul'da petrol gazı depolama imtiyazı için gazeteler aracılığıyla ilana çıktı. Söz konusu imtiyaza Mösyö Rowell'den başka başvuru olmayınca 28 Haziran 1871 tarihinde kendisine imtiyaz verileceğine dair Şehremaneti'nden eline senet verildi.⁶⁶

Bunun üzerine Mösyö Rowell'in vekili J. Mulleiry ile Şehremaneti arasında başlayan müzakereler sonucunda bir imtiyaz mukavele müsveddesi hazırlandı. Mösyö Rowell'in temsilcisi ile Şehremaneti arasında uzlaşma sağlanan yirmi altı maddelik antlaşma taslağına, imtiyazın padişah fermanı çıktıktan sonra geçerli olacağı belirtilerek başlanmaktaydı. Taslağa göre Mösyö Rowell, Kireçburnu'nda uygun bir arsayı satın alarak burada en az yüz bin sandık petrolün sığacağı bir mahzen inşa edecekti. İmtiyaz süresi sona erince arsa ile müstemilatı hükümete terk edilecekti. İmtiyaz sahibi her sene sekiz yüz Osmanlı lirasını Şehremaneti'ne ödemeyi kabul ediyordu. Mukavelede ayrıca yurtdışından getirilecek petrolün o sırada kullanılan; Amerikan usulü teneke sandıklar içerisinde, dışında tahta sandık ile kaplı, en fazla otuz kıyye ağırlığında (38,4 kg) olacak şekilde taşınmasının zorunlu olduğu beyan ediliyordu. Ayrıca imtiyaz fermanından altı ay sonra fiçı veya şişelere konularak petrol getirilirse bunların kabul edilmeyeceği de ekleniyordu.⁶⁷

Kireçburnu'nda toplanan petrolün İstanbul'da nasıl dağıtılacağı da mukavelede karara bağlanmıştı. Buna göre imtiyaz sahibi kendi masrafiyla yapacağı iskelelere petrolü güverteli mavnalarla gönderecek ve oradan tüccara veya tüccarın tayin edeceği kişilere teslim edecekti. Belirlenen iskele mevkileri ise şöyleydi: Birinci mavna, bir saat Mirgün'de (Emirgan) durup oradan Tophane'ye gelerek burada akşamı edecekti. Sonraki mavna, bir saat Kanlıca'da ve bir saat Beylerbeyi'nde durup oradan Üsküdar'a gelerek akşama kadar bekleyecekti. Sonuncusu ise yarım gün Sirkeci ve yarım gün Unkapanı iskelelerinde duracaktı. Mukavelename, petrol yüküyle İstanbul'a gelen gemilerin Haliç'te durmadan doğruca mahzenin bulunduğu Kireçburnu'na gitmesini zorunlu kılıyordu. Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de gaz satan mağazalar, Şehremaneti tarafından denetlenecekti. Her mağazaya belirli bir satış sınırı konulacak, bu sınırı aşanlara fazlalık oranında ceza uygulanacaktı. İmtiyaz sahibi Mösyö Rowell de mahzende depolanan petrolden sandık başına bekletildikçe aydan aya artan vergiyi

⁶⁵ BOA, *HR.MKT*, 711/65, lef 2, 14 Mart 1871.

⁶⁶ BOA, *ŞD*, 561/31, lef 35, 28 Haziran 1871. Bu senedin padişah fermanı olmadan geçerli olmayacağı unutulmamalıdır. Mösyö Rowell'in vekili J. Mulleiry vasıtasıyla Şehremaneti'nden imtiyaz senedi elde etme sürecinde yaşananlar hakkında bkz. BOA, *ŞD*, 2396/29, lef 4, 5, 6 ve 9.

⁶⁷ BOA, *ŞD*, 561/31, lef 3, 22 Mayıs 1865; BOA, Sadaret, Mukavelenameler (*A.Ş. DVN.MKL*), 83/7, Tarihsiz.

ödeme zorunluğı bulunmaktaydı. Taşraya gitmek için Dersaadet’e gelen petrol yüklü gemiler ise yirmi dört saatten fazla şehirde kalamayacaktı.⁶⁸

İstanbul’a getirilen petrolün depolanması ve satışına dair kuralları belirleyen sözleşme taslağında, inşa edilecek mahzenin, imtiyaz fermanı verildikten sonraki altı ay içinde, her ne olursa olsun, haritaya uygun şekilde tamamlanarak faaliyete geçmesi şart koşulmuştu. Aksi takdirde işe başlamadan önce ödenen iki bin altın depozito ücreti zapt olunacak ve imtiyaz iptal edilecekti. İmtiyaz sahibi, ferman verildikten sonra mahzeni inşa edip faaliyete başlayana kadar bu hakkı başkasına devredemeyecekti. İmtiyaz süresi on beş yıl olarak belirlenmekle beraber süre dolduğunda yeni imtiyaz için hakk-ı rüçhan sahibi olacağı belirtilmekteydi.⁶⁹

Aradan yaklaşık iki yıl geçmiş olmasına ve kendisine ilmühaber verilerek mukavele müsveddesi hazırlanmasına rağmen imtiyaz fermanının bir türlü çıkmayışı üzerine Mösyö George Rowell 27 Mayıs 1873 tarihinde Şura-yı Devlet’e bir arzuhal yazdı. Arzuhaline “Dersaadet ve civarının muhafazası için vürud etmekte olan petrol gazlarına mahsus olmak üzere bir mahzen inşası mukteza-yı irade-i seniyyeden olduğu mesmu-ı acizanem oldu...” sözleriyle başlayan Rowell kendisine bir an önce imtiyaz fermanı verilmesini talep ediyor ve “ferman-ı âliyesinin adem-i itası hususu benzenizce pek ziyade zarar ve hasara mucip” olacağını söylüyordu.⁷⁰

Bu gecikme zamanla başka sorunların da ortaya çıkmasına sebep oldu. Mösyö Rowell depo inşa etmek istediği Kireçburnu ve boğazın karşı yakasındaki arazilerin fahiş fiyatlarla olduklarını görünce Şehremaneti’nden kendisine daha uygun bir yer gösterilmesini talep etmek durumunda kaldı. Şehremaneti’ne göre petrol gazı için ambar olarak kullanılacak yerin yaşam alanlarından uzak ve boş bir bölgede bulunması gerekmektedir. Ayrıca burası mavna ve gemilerin yanaşması için de uygun bir yer olmalıydı.⁷¹ Daha önce Paşabahçe’de geçici olarak inşa edilen depoda pek çok mahzur olduğu anlaşılmış, Amerika’da olduğu gibi demirden inşa etmenin pahalıya mal olacağına kanaat getirilmişti. Rüsumat idaresi kayıtlarına göre bir senede İstanbul’a yıllık ortalama yetmiş-seksen bin sandık petrol gelmekteydi.⁷²

Bu hususlar düşünülerek yapılan incelemede mahzenin inşa edilmesi için daha önce pahalılığından şikayet edilmesine rağmen en uygun olabilecek Beykoz’daki Çubuklu ve Burunbahçe gibi alternatif yerler teklif edildi.⁷³ Turuk ve Maabir İdaresi eski müdürü Rüstem Bey, ufak tefek birkaç depo yerine büyük bir “mağaza” yapılmasını önererek bunun için en uygun mahallerin Langa bostanları ve Yedikule

⁶⁸ BOA, ŞD, 561/31, lef 3; BOA, (A.) DVN.MKL, 83/7.

⁶⁹ BOA, ŞD, 561/31, lef 3; BOA, (A.) DVN.MKL, 83/7. Mukavele üzerinde yapılan bazı değişiklikleri gösteren nüsha için bkz. Aynı tasnif, lef 28. Ayrıca mukavele matbu olarak da basılmıştı: BOA, ŞD, 2396/29, lef 10, Tarihsiz.

⁷⁰ BOA, ŞD, 561/31, lef 30, 26 Haziran 1873.

⁷¹ BOA, ŞD, 561/31, lef 13, 6 Kasım 1875.

⁷² BOA, ŞD, 561/31, lef 23, 6 Eylül 1874.

⁷³ BOA, ŞD, 561/31, lef 14, 14 Haziran 1875.

havalisi olduğunu ileri sürmekteydi.⁷⁴ İnşaat yapımında ihtiyaç duyulacak taşların kolay tedarik edileceği düşünülerek Yedikule civarı başkaları tarafından da önerildi.⁷⁵ Ancak Hazine-i Hassa'nın teklifine uyularak hali hazırda geçici gaz ambarı olarak kullanılan Beykoz'a bağlı İncirköy'deki ispihmaçet fabrikası⁷⁶ bitişiğindeki arazi-i seniyyeye ait arsanın ambar inşası için uygun olacağına kanaat getirildi. Bu arsa Şehremini tarafından Hazine-i Hassa'dan dokuz seneliğine Kasım 1875 tarihinde kiralandı ve burada on gözlük bir ambar inşa edilmesine karar verildi.⁷⁷

Bu görüşmeler ve sonrasındaki satın alma süreci devam ederken yayımlanan Liman Nizamnamesi'nde petrol ve benzeri yanıcı maddelerin muhafaza edilmesine dair kesin hükümler yer almıştı. Nizamnamenin on ikinci maddesinde, gaz, nefit ve benzin gibi yanıcı maddeler bulunduran gemilerin Çubuklu ile Paşabahçe arasında hükümet tarafından belirlenen yere yüklerini indirmeleri zorunlu olduğu belirtilmekteydi.⁷⁸

Nihayet verilen karar üzerine yapılan keşifte Paşabahçe ve Çubuklu civarında kurulacak olan ambar için inşaat masrafı 562.738 kuruş olarak hesaplanmıştı.⁷⁹ Hazine-i Hassa'nın yapılan hesaplamalara itirazı olsa da⁸⁰ Şehremaneti, aylık 75 lira olarak belirlenen kira bedeli için Mart 1876'dan yıl sonuna kadar toplamda 120.000 kuruşluk bir meblağı kira bedeli olarak ödemeye razı gelmişti.⁸¹

2.2. Çubuklu Petrol Deposu

Yukarıda bahsedilen girişimlerden birkaç yıl önce, 1870'lerin başında, hazırlandığı anlaşılan Paşabahçe gaz ambarının idaresi hakkındaki nizamnameden hareketle bu bölgede, iptidai de olsa depo olarak kullanılan bir yapının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. On üç maddeden oluşan bu nizamnamede; gaz taşıyan gemilerin, yükünü belirten kırmızı bir bayrak çekerek Paşabahçe'ye gelmeleri gerektiği belirtilmekteydi. Bu şekilde ambarın önüne yanaşan gemilerin yirmi dört saat içerisinde muayene edilecekleri ve iskelede ikiden fazla gaz yüklü geminin bulunamayacağı ifade edilmekteydi. Nizamnamede özellikle belirtilen başka bir husus da ambar içerisinde kesinlikle sigara içmenin yasak olduğu hatta mum ve fenerle asla

⁷⁴ BOA, ŞD, 561/31, lef 24, 27 Mayıs 1874.

⁷⁵ BOA, ŞD, 561/31, lef 16, 10 Aralık 1874.

⁷⁶ 1870'lerde kurulduğu anlaşılan ve mum üretilen bir fabrikadır. BOA, Maliye Nezareti, Emlâk-ı Emiriye Müdüriyeti, (ML.EEM), 42/12.

⁷⁷ BOA, ŞD, 561/31, lef 4 ve 5. Şehremaneti'nin konuyla ilgili ayrıntılı raporu için bkz. BOA, ŞD, 561/31, lef 15.

⁷⁸ "Dersaadet Liman Nizamnamesi, Ma'bad", Şark, 14 Ekim 1874. Nizamname sonraki yıllarda genişletilecek ve bu madde otuz ikinci madde olarak aynen korunacaktır. *İmtiyazât ve Mukavelât* (İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye, 1302), 514.

⁷⁹ BOA, ŞD, 561/31, lef 42. Farklı zamanlarda ve yerlerde yapılan keşifler de vardır. Örneğin yapılacak olan ambarın 4 Ocak 1876 (23 Kanunuevvel 1291) tarihinde ebniye hulefasından Nuri Efendi tarafından hazırlanan keşf-i evvel defterinde masrafların 25,322 kuruş tutacağı hesaplanmıştı. Ayrıca peşin fiyat için 5,000 kuruş tenzilat yapıldığı anlaşılmaktadır. Keşif defteri için bkz. BOA, ŞD, 561/31, lef 11.

⁸⁰ BOA, ŞD, 561/31, lef 8, 23 Mart 1876.

⁸¹ BOA, ŞD, 561/31, lef 9, 21 Mart 1876.

depoya girilemeyeceğiydi. Ayrıca kayıtların tutulması gerektiği vurgulanıyor ve gazların mağazalara ulaştırılması masrafının ilgili tüccarına ait olduğu söyleniyordu.⁸²

Hazırlanan bu nizamnamenin o tarihlerde uygulanmaya başladığı da görülmektedir. Ambar memuru Raşid Bey tarafından 4 Temmuz 1872 tarihinde yazıldığına göre Braciotti Plamari, Lafonten ve Sivastopoli isimli tacirler gaz yüklü üç gemiyle Paşabahçe'deki gaz ambarı önüne gelmişlerdi. Bu tüccardan Braciotti Plamari olarak zikredilen kişi, yukarıda Amerika'dan petrol taşıyan tüccar olarak adı geçen şahıs olmalıdır. Ambar memuru Raşid Bey'e göre tüccar Braciotti, gemisinden altı bin beş yüz sandık gazı Hocabey'e göndermek üzere başka bir gemiye aktarmak istendiğini ancak bunun mukavele ahkâmına uygun olmayacağını kaydetmekteydi.⁸³

1870'lerin başından itibaren işletilmekte olan Paşabahçe'deki gaz deposunda malları zayı olan tüccarın talepleri de arada bir gündeme gelmekteydi.⁸⁴ Zamanla deponun yetersiz olduğuna kanaat getirilmiş olmalı ki büyütülerek yeniden inşa edilmesi düşünüldü. Bu amaçla 11 Mart 1876 tarihinde hazırlanan keşf-i evvel defterinde inşa edilecek ambarın toplam masrafının 514.467 kuruş 43 para tutarında olacağı hesaplandı.⁸⁵

12 Ekim 1879 tarihinde çıkartılan bir irade ile genişletilmesi düşünülen Paşabahçe deposunda gaz sandıklarının başka bir yere taşınması gerektiği istenilmekteydi. Mabeyn-i Hümayun, “muhatara-i bedihiyesi ve lüzumuna binaen” böyle bir karar alındığını belirtiyor ve “serian boşaltılması iktiza ettiğinden her vecihle hatır ve tehlikeden salim olacak surette bir gaz deposu ittihazıyla mahall-i mezburun sürat-i tahliyesi esbabının istihsalı” isteniliyordu.⁸⁶ Gaz deposunda bulunan sandıklar geçici olarak metruk bir gemiye nakledilecekti.⁸⁷

Paşabahçe'deki bu deponun Mösyö George Rowel mı yoksa başka bir kişi tarafından mı işletildiği yazışmalarda açıkça zikredilmemektedir. Ancak 1880'lerin başında Çubuklu'daki petrol deposunun işletmesini, Şura-yı Devlet azalarından Abdurrahman Sami Bey ve ortaklarının üstlendiği anlaşılmaktadır.⁸⁸ Abdülatif Subhi Paşa'nın oğlu olan Abdurrahman Sami Bey⁸⁹ ile H. A. Hacıyan Kumpanyası, Mikail Mumcuyan Kumpanyası ve George Abdullah Samancıyan arasında 22 Ekim 1881 tarihinde bir mukavele imzalandı.⁹⁰

⁸² BOA, ŞD, 677/21, lef 7, 13 Şubat 1876; BOA, HR.MKT, 719/43, Ekim 1871.

⁸³ BOA, ŞD, 677/21, lef 5, 4 Haziran 1872.

⁸⁴ Örnekler için bkz. BOA, ŞD, 699/11, 24 Aralık 1881; BOA, ŞD, 699/19, Şubat 1882; BOA, ŞD, 704/7, 11 Temmuz 1884.

⁸⁵ BOA, Hazine-i Hassa, defterler, (HH.d.), 18059, 11 Mart 1876.

⁸⁶ BOA, Yıldız, Hususi Maruzat, (Y.A.HUS), 162/131, 30 Nisan 1879; BOA, Y.A.HUS, 275/10, 30 Mayıs 1893; BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı, İrade, (MB.İ), 51/202, 20 Nisan 1879.

⁸⁷ BOA, MB.İ, 59/114, 4 Şubat 1880.

⁸⁸ BOA, A.} MKT.MHM, 501/2, lef 3, 7 Mayıs 1883.

⁸⁹ Sami Bey ve babası Subhi Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Kübra Tolak, *Abdülatif Subhi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1818-1886)* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015), 98.

⁹⁰ BOA, A.} MKT.MHM, 501/2, lef 2, 23 Mayıs 1882.

Çubuklu'daki depoya petrol getirmek için Sami Bey'in petrol tüccarıyla imzaladığı mukavele dokuz maddeden ibaretti. Mukavele gereğince Sami Bey, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de gaz ve ispitro ambarı (depo) inşa edecek ve ihale şartnamesine (*cahier des charges*) dayanarak yirmi beş yıl boyunca bunu işletecekti. 11 Temmuz 1881'de yenilenen ve padişah iradesiyle ihalesi tamamlanan gaz deposu inşa etme imtiyazını almış olan Hacıyan, Samancıyan ve Mumcuyan, sekiz bin adet yüzlük mecdidi altını Sami Bey'e sermaye olarak vermeyi taahhüt etmekteydi. Sami Bey bu meblağı, başta gaz ambarı için keşif ücreti olmak üzere gerekli hallerde kullanacaktı. Mukaveleye göre gaz deposundan elde edilecek kazancın %25'i Sami Bey'e geri kalan %75'i ise şirketlere ait olacaktı. Ayrıca şirketler kefalet akçesi (güvence bedeli) olan meblağı Osmanlı Bankası'na ödemekle yükümlüydü.⁹¹

Her ne kadar mukavelenin beşinci maddesinde tarafların sözleşmeyle elde ettikleri hak ve salahiyeti başkalarına devir ve satmaya hakları olduğu kararlaştırılmış olsa da antlaşma metninin hemen altına düşülen notta, Babiali ile Şura-yı Devlet arasında yapılan yazışmalarla mukavelenin bazı maddelerinde değişikliğe gidildiği belirtilmektedir. Yapılan yenilik için "İşbu mukavelenamenin [...] birinci ve beşinci maddelerinde mastur olan imtiyazın sahib-i imtiyaz tarafından ne işbu şirkete ne de ahara vakten mine'l-evkat devrine salahiyet olamayacağı..." ifadeleri kullanılmaktadır.⁹² Bu düzenleme mukavelede kararlaştırılan imtiyazı başkalarına devretme hakkını iptal etmekteydi.

Taraflar arasında anlaşma sağlanınca Abdurrahman Sami Bey vakit kaybetmeden Çubuklu'da ambarı devraldı ve genişletmek amacıyla Şehremaneti'nden gerekli izinleri talep etti. Şehremaneti, Sami Bey'e istediği izinleri verirken imtiyaz fermanında açıkça belirtilmemiş olsa da bina yapımı için harç ödemesini talep etmekteydi.⁹³

Bu sırada Sami Bey, inşa edilecek olan gaz depolarının sınırlarını gösteren elle çizilmiş bir haritayı Şehremaneti'ne sundu. (Harita 1) Haritaya "Çubuklu civarında gaz deposu ittihaz olunacak arazinin haritasıdır" notunu düşerek 20 Ağustos 1882 tarihini atmıştı. 6 Eylül'de Şehremaneti Meclisince onaylanan harita üzerine 2 Eylül tarihinde Sami Bey tarafından sunulan teklifin muvafık görüldüğüne dair şöyle bir not bulunmaktaydı: "Petrol gazı vaz olunacak depolar için sahib-i imtiyaz tarafından ayrıca tanzim ve tahriren takdim kılınan mücessem ve musattahı mucibince işbu haritada gösterilen A B H Y harfleri ile irae olunan mahalle sahib-i imtiyaz tarafından bina ve inşa edilecek depolar muvafık-ı fen bulunmakla taraf-ı acizamızdan takdim ve temhir kılındı."⁹⁴

⁹¹ BOA, A.} MKT.MHM, 501/2, lef 2, 23 Mayıs 1882.

⁹² BOA, A.} MKT.MHM, 501/2, lef 2, 23 Mayıs 1882.

⁹³ BOA, ŞD, 701/5, lef 3, 6 Eylül 1882.

⁹⁴ Atatürk Kitaplığı, nr. 4040.

Harita 1: Abdurrahman Sami Bey'in Şehremaneti'ne 20 Ağustos 1882'de sunduğu harita.⁹⁵

Sami Bey'in Şehremaneti'ne yaptığı bu tekliften kısa bir süre sonra, 1883'te, Çubuklu'da petrol deposu inşasının tamamlanmış olduğu görülmektedir. (Harita 2) Depo inşaatı yapılırken Şehremaneti'nin uyarıları dikkate alınarak kâgir olmasına dikkat edilmişti.⁹⁶ Bununla birlikte 7 Mayıs 1883'te hazırlanan bir Şura-yı Devlet mazbatasına göre Sami Bey ve ortaklarına ait petrol deposunun idare ve vergi mevzuatıyla ilgili Rusya, Amerika ve Romanya sefaretleri Babıali'ye şikâyetle bulunmaktaydı.⁹⁷ Söz konusu sefaretlerin şikâyetine göre, Çubuklu'daki petrol ambarı idaresi, gaz sandıklarından almakta olduğu ithalat vergisi üzerine uygulanan gümrük vergisini arttırmıştı. Sefaretler, bu durumun bir sonucu olarak gaz ticaretinde zorluklar olacağını düşünmekteydi. Ayrıca gazların Şehremaneti depolarına teslim edileceğine dair teminat verilmesine rağmen bunun yapılmadığı iddia edilmekteydi. Sefaretler, İstanbulluların menfaatlerini korumak için Dersaadet Liman Nizamnamesi'ndeki maddeyi hatırlatarak; kısmen veya tamamen gaz ile yüklü gemilerin Çubuklu veya Paşabahçe arasında demir atmaya ve yükünü buradaki depolara boşaltmaya mecbur bırakıldıklarını dile getirmekteydi. Halbuki buradaki depolar kişilere ihale edilmişti.

⁹⁵ Haritada gaz deposunu inşa edeceği alan, harflerle işaret ederek gösterilmektedir. İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_004040.

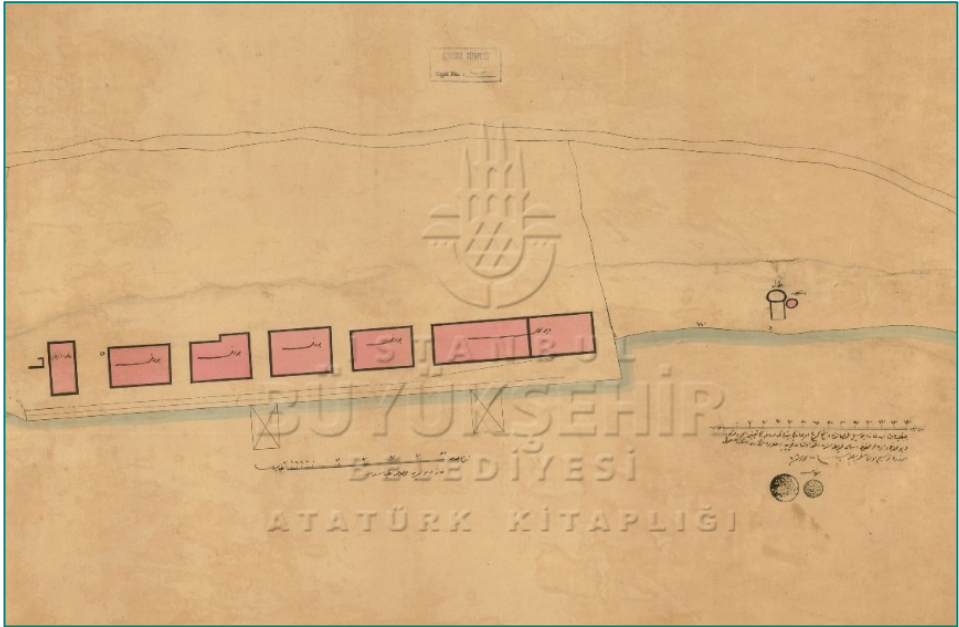
⁹⁶ Deponun kâgir olarak yapıldığı, Şehremaneti'nin Beykoz-Çubuklu istikamet haritasından açıkça görülmektedir. İBB, Atatürk Kitaplığı, Hrt_006650.

⁹⁷ Sami Bey'in Çubuklu'daki deposunda yüksek ücretler alındığına dair şikâyetler sonraki yıllarda ileri sürülecekti. BOA, HR.İD, 2130/91, 23 Ağustos 1894; BOA, MV, 5/66; BOA, DH.MKT, 1603/26.

Dolayısıyla bu mecburiyet depo sahibini tekel haline getirebileceğinden bunların devlet tarafından işletilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.⁹⁸

Şura-yı Devlet, sefaretlerin bu şikayetlerini değerlendirerek şimdiye kadar petrol sandıklarının Şehremaneti tarafından idare olunan depolara çıkarıldığını ancak bunun uygunsuzluğundan dolayı çeşitli müracaatlar arasında Sami Bey'in teklifinin kabul edildiğini ifade etmekteydi. Ayrıca ambarların muhtelif yerlerde yapılmasına karar verilmişken vergiyi arttıracakları düşünülerek bundan vazgeçildiği ileri sürülmektedir. Şura-yı Devlet mazbatasına göre Sami Bey, beş-altı bin lira masrafla Çubuklu'da büyük bir ambar inşa etmişti. Daha önce birçok masraf ve türlü zorluklarla gazlar gemilerden ambarlara, oradan peyderpey mavnalara nakledilirken tüccar pek çok müşkülâtla karşılaşmıyordu. Şimdi ise gemi ve vapurlar yüklerini tahliye etmek için ambar girişlerine inşa edilen iskelelere yanaşmaları kafi idi. Bu durum göz önünde bulundurularak depolanan gazlar için %2,5 sigorta ücreti ödenmesi gerektiği halde Sami Bey ve ortaklarından %1,5 oranında sigorta ücreti alınmaktaydı. Ayrıca ambara getirtilen her bir sandık için birinci ayda kırk, ikinci ayda on beş ve sonraki her bir ay için beş paradan ibaret bir ambar ücreti tarifesine uygulanmaktaydı.⁹⁹

Harita 2: Sami Bey'in Çubuklu'daki gaz ambarlarını gösteren 24 Temmuz 1888 tarihli istikşaf haritası.¹⁰⁰

⁹⁸ BOA, *HR.İD*, 2130/83, 29 Mart 1867; BOA, *HR.İD*, 2130/85, 8 Nisan 1867; BOA, *HR.İD*, 2130/86, 16 Nisan 1883; BOA, *HR.İD*, 2130/87, 19 Nisan 1883; BOA, *HR.İD*, 2130/92, 9 Nisan 1882; BOA, *HR.İD*, 2130/93, 5 Mayıs 1892.

⁹⁹ BOA, *A.} MKT.MHM*, 501/2, lef 3, 22 Nisan 1883.

¹⁰⁰ Ambarların bulunduğu alan kırmızı renklerle işaretlenmiştir. İBB Atatürk Kitaplığı, nr. Hrt. 1424.

Ne var ki Şura-yı Devlet'in bu açıklamaları tarafları yatıştırmadı. Ardı ardına gelen bu şikâyetler üzerine Çubuklu'daki ambarlara yerleştirilen gaz sandıklarından alınan ücretin düşürülebilmesinin çareleri aranmaya başlandı. Hatta bu amaçla Hariciye Nezareti'nde bir komisyon kuruldu.¹⁰¹ Komisyon kararına uygun olarak 3 Temmuz 1884'te Şehremaneti, Çubuklu'daki petrol ambarında bulunan her bir sandıktan, sandık başına aldığı vergiyi kaldırdı ve imtiyaz sahibinin ödemek zorunda olduğu on beş para arziye vergisini de beş paraya düşürdü.¹⁰²

Komisyonun hazırladığı raporda Çubuklu gaz idaresinin kuruş hesabıyla bir aylık düzenli masrafı ile yıllık bazda düzensiz masrafları da listelenmişti. Bu cetvele göre aylık yaklaşık 9 bin 500 kuruş masraf eden Çubuklu gaz deposunun yıllık düzenli masrafı 113.500 kuruşa yaklaşmaktaydı. Listede en çok masrafın personele gittiği anlaşılmaktaydı: Depoda iki memur, üç bekçi ve on üç hamal çalışmakta ve bunlara aylık 8 bin kuruştan fazla maaş ödenmekteydi. Yıllık bazda düzenli olmayan giderlerde de yine en çok Galata idaresindeki memur ve kâtime ayrılmakta ve deponun yıllık bin Osmanlı lirasından fazla masrafı bulunmaktaydı.¹⁰³

Şehremaneti ve kurulan komisyon tarafından vergiyle ilgili düzenlemeler yapılırken beklenmedik bir olay yaşanmıştı. Abdurrahman Sami Bey, 29 Mayıs 1887 günü sabah saatlerinde silahlı bazı adamlarla beraber Çubuklu'daki petrol ambarını basarak yazıhanenin kapısını kırmış, içeriden bazı defter ve evrakı almıştı.¹⁰⁴ Zabtiye Nezareti'nin ilk tespitlerine göre kendisine verilen bir irade ile Çubuklu'da ambar tesis eden Sami Bey'in ortakları Hacıyan ve Mumcuyan ile aralarında ortaya çıkan bir ihtilaf böyle bir olaya sebep olmuştu.¹⁰⁵ Yapılan tahkikatta Sami Bey'in gaz ambarına cebren girmekle kalmadığı aynı zamanda o anda orada bulunanları yaraladığı anlaşıldı. Ayrıca konuyla ilgili Sadaret'e bilgi verildi ve Adiliye Nezareti'nden kanunen muamele yapılması istendi.¹⁰⁶ Bunun üzerine Beykoz mahkemesince gerekli yasal işlemler başlatıldığı gibi davacılar da Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'ne müracaat etti.¹⁰⁷

5 Temmuz 1890 tarihinde Sami Bey, Sadaret'e yazdığı bir arzuhalde, Dahiliye Nazırı Münir Paşa'yı suçlayarak hiçbir gerekçeye dayanmaksızın mahkemeye verildiğini ileri sürmekteydi. Ayrıca, görülen davanın lehinde sonuçlandığını söyleyerek konunun bir de Şura-yı Devlet'e havale edildiğini ancak buna hiç gerek

¹⁰¹ BOA, ŞD, 2483/26, lef 2, 13 Ağustos 1884.

¹⁰² BOA, ŞD, 2483/26, lef 5, Temmuz 1884; BOA, ŞD, 717/13, lef 1, 14 Aralık 1885. 1890 yılında, Şehremaneti depoları için bir günden bir aya kadar muhafaza masrafının olarak 40 parayı geçmemesine karar verilecekti. Ergin, *Meceller-i Umûr-ı Belediyeye*, 4079-4080.

¹⁰³ BOA, ŞD, 717/13, lef 1, 14 Aralık 1885.

¹⁰⁴ BOA, DH.MKT, 1423/59, 30 Mayıs 1886.

¹⁰⁵ BOA, DH.MKT, 1423/100, 1 Haziran 1887; BOA, DH.MKT, 1425/56, 11 Haziran 1887.

¹⁰⁶ BOA, DH.MKT, 1424/50, 4 Haziran 1887.

¹⁰⁷ BOA, DH.MKT, 1424/105, 9 Haziran 1887.

olmadığını belirtmekteydi.¹⁰⁸ Fakat dosya çoktan Şura-yı Devlet’e havale olmuş ve görüşülmeye başlanmıştı.

Bu arada Abdurrahman Sami Bey’in ortakları Hacıyan, George Abdullah Samancıyan, Andon ve Haçadur Hacıyan ile Mikail Mumcuyan, 8 Temmuz 1890 tarihinde Sadaret’e yazdıkları bir dilekçe ile konuya müdahil oldular. Dilekçelerine petrol ambarının kuruluş sürecini anlatarak başlayan ortaklar, toplamda yirmi beş bin lira harcanarak inşa edilen deponun 6 Eylül 1882 tarihinde Şehremaneti’nin onayıyla faaliyete başladığını ifade etmekteydi. Yaklaşık yedi senedir kanun ve nizamaya uygun hareket ettiklerini hatırlatan ortaklar Sami Bey’i yaptıklarından dolayı suçlayarak görüşmelerde gündeme gelen şirketin feshedilmesini protesto ediyorlar ve bir komisyon kurularak gerekli incelemelerin yapılması talebinde bulunuyorlardı.¹⁰⁹

Bu tepkiye rağmen şirket sahiplerinin korktukları başlarına gelmişti. 20 Ağustos 1890 tarihinde Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan bir mazbatada Sami Bey ve ortakları tarafından Çubuklu gaz deposunu idare etmek amacıyla kurulan şirketin Beyoğlu Bidayet Mahkemesi tarafından feshine karar verildiği belirtilmekteydi. Şura-yı Devlet’e göre meselenin mahkemeye hiçbir ilişkisi yoktu ve konu Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi’nde çözülmesi gerekiyordu.¹¹⁰ Her ne kadar mahkeme şirketin feshine karar verse hatta istinaf ve temyiz mahkemesi bunu tasdik etse de Şura-yı Devlet’e göre bu karar padişah iradesiyle bağdaşmamaktaydı.¹¹¹

Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Birinci Hukuk Dairesi tarafından üç gün sonra, 23 Ağustos, kaleme alınan tezkirede Sami Bey ve ortakları Hacıyan, Samancıyan ile Mumcuyan arasında imzalanan mukaveleye dayanarak gaz deposu için bir şirket kurdukları hatırlatılmaktaydı. Mahkeme verdiği kararda, şirketin *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*’de şirket akdiyle ilgili hükümlere “şeklen ve şeraiten” uygun olmadığı ve Sami Bey tarafından kumpanyaya satılan yüzde yirmi hissenin satış esaslarına göre yapılmadığı belirtilmekteydi. Çünkü hisselerin başkasına devredilmesinin ferman hükümlerine göre “caiz” olmadığından satışın “keenlem yekün” olarak addedilmesi dolayısıyla petrol deposunun Sami Bey’e teslim edilmesi gerektiğine hükmedilmekteydi.¹¹²

Bunun üzerine Çubuklu’daki ambarı devraldığı anlaşılan Sami Bey, ilk iş olarak 27 Eylül 1890 tarihinde Şehremaneti’ne müracaat ederek mevcut deponun daha da genişletilmesi talebinde bulundu. Kendisi ambarın lebalep gaz fıçılarıyla dolduğundan hatta ambar önüne demir atmış olan gemilerden indirilen sandıkları koyacak yer bulamadığından yakınmaktaydı.¹¹³ Şehremaneti ise şirketin feshi noktasına varan hukuki meselelerin henüz kesin bir şekilde çözülmediği gerekçesiyle hızlı hareket

¹⁰⁸ BOA, ŞD, 2558/12, lef 2, 5 Temmuz 1890.

¹⁰⁹ BOA, ŞD, 2558/12, lef 5, 8 Temmuz 1890.

¹¹⁰ BOA, DH.MKT, 1739/98, 5 Temmuz 1890.

¹¹¹ BOA, Sadaret, Mühimme Evrakı (A.} MKT.MHM), 501/2, lef 6, 18 Ağustos 1890.

¹¹² BOA, A.} MKT.MHM, 501/2, lef 7, 30 Ağustos 1890.

¹¹³ BOA, ŞD, 755/20, lef 1, 27 Eylül 1890.

etmekten imtina etmekteydi.¹¹⁴ Diğer taraftan Sami Bey, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'nden, kendisini haklı çıkaran 21 Ağustos 1890 tarihli kararı, Rusya Devleti tebaasından Alexander Mantashev, Avusturyalı Asfelder ve Yunanistan vatandaşı Sivastopolo'ya tebliğ edilmesine istedi. Bunun üzerine hazırlanan üç adet ihbarname ilgili kişilere gönderildi.¹¹⁵

Bu gelişmelerden sonraki üç yıl boyunca resmi yazışmalara yansıyan herhangi bir gelişme olmadı. Bu sessizlik 30 Mayıs 1893 tarihinde depo önünde durmakta olan bir gaz fiçısı her nasılsa ateş alarak müthiş surette patlamasıyla bozuldu. Yangın söndürüldükten sonra limanda bulunan görevliler, durumu anlamak için dubaların olduğu yere gitmişlerdi. Yaklaşık yirmi dakika sonra başka bir fiçının yanmaya başlamasıyla yeniden şiddetli bir patlama yaşandı. Bu patlama ve yangın sonrasında dokuz kişi ağır, beş kişi ise hafif bir şekilde yaralandı.¹¹⁶ Birkaç gün sonra (3 Haziran 1893) Şehremaneti tarafından yapılan tahkikatta yanan maddenin Batum'dan gelen ve bir mavna içerisinde bulunan benzin olduğu anlaşıldı. Rüşumat idaresinin dikkatli bir şekilde inceleme yapmaması böyle bir kazaya sebebiyet vermişti.¹¹⁷ Yaşanan bu kaza petrol, benzin ve benzeri yanıcı maddelerin tehlikelerini bir kez daha gündeme getirdi. Bu durum Şehremaneti'ni birtakım tedbirler almaya itmişti. Buna göre depolarda üç binden altı bin litreye kadar benzin bulundurulabilecek ancak daha fazlasını muhafaza edilemeyecekti.¹¹⁸

Bu hadisenin yaşandığı 1893 yılında Mumcuyan kumpanyası sahibi Mikail Mumcuyan, Sami Bey'i Yıldız Sarayı'na şikâyet etti. Kaleme aldığı dilekçesinde Çubuklu'daki gaz ambarlarının Sami Bey'in uhdesine devredilmesine itiraz etmekteydi. Mikail Mumcuyan'ın ifade ettiğine göre çıkartılan imtiyaz fermanıyla Çubuklu'daki gaz ambarının inşa edilmesi Sami Bey'e verilmiş olsa da idaresi kendi şirketine bırakılmıştı. Şimdi ise ambarın idaresi tamamen Sami Bey'in uhdesine devredilmişti. Mikail Bey, 1890 yılındaki mahkeme kararını hatırlatarak, mahkemenin ambarları sadece Sami Bey'in idare ettiğini zannetmiş olabileceği, halbuki kendilerinin de dahil olduğu bir heyet tarafından söz konusu ambarların idare edildiğini belirtmekteydi.¹¹⁹

¹¹⁴ BOA, ŞD, 755/20, lef 2, 31 Ağustos 1890.

¹¹⁵ BOA, HR.UHM, 272/51, lef 2, 31 Ağustos 1890.

¹¹⁶ BOA, Yıldız, Mütenevvi Maruzat, (Y.MTV), 78/114, 30 Ağustos 1893; BOA, Y.A.HUS, 275/10, 30 Ağustos 1893.

¹¹⁷ BOA, BEO, 216/16153, 7 Haziran 1893; BOA, İrade, Dahiliye, (İ.DH), 802/64980, 18 Mart 1880.

¹¹⁸ 24 Nisan 1904 tarihinde Köstence'den gelen bir geminin kaptanı gaz yükü taşıdığını söylemesine rağmen yapılan incelemede gaz sandıklarının yanı sıra benzin fiçıları olduğu anlaşılmca yasaklı mal taşıdığı gerekçesiyle Paşabahçe'ye yavaşmasına izin verilmeyecekti. BOA, HR.TO, 313/103; BOA, Y.MTV, 286/2, 28 Nisan 1906.

¹¹⁹ BOA, Yıldız, Arzuhal, Jurnal, (Y.PRK.AZJ), 26/51. Nitekim bu tarihlerde Şark Ticaret Yıllıklarında Çubuklu depolarının idarecisi olarak Albert Glavany kayıtlıydı. 1892, 561. Glavany'nın idareciliği 1898 yılına kadar devam edecektir. Rehberdeki kayıtlar için bkz, 1893, 590; 1894, 590; 1895, 583; 1896, 721; 1898, 723.

Aradan hayli zaman geçtikten sonra bu sefer ortaya yeni bir iddia atıldı. 28 Eylül 1895 tarihinde, artık vefat etmiş olan Mikail Mumcuyan'ın varisi ve Hacıyan tarafından yazılan bir arzuhalde, Sami Bey'in Çubuklu'da bulunan gaz ambarları imtiyazını yabancı bir şirkete devredeceği ileri sürülmekteydi.¹²⁰ Sadaret'e gönderdikleri bir tür protestoname olan dilekçelerinde şahsi sermayeleriyle inşa edilen gaz ambarlarının kendilerine ilamda bulunulmadan Sami Bey'in üzerine devredildiğinden şikâyet etmekteydiler. İfade ettiklerine göre ortakları Kevork Samancıyan, pek çok masraflar harcayarak hukuklarını elde etmek için çabalamıştı. Sami Bey ise bütün haksızlıklarına şimdi bir de imtiyazı bir ecnebi kumpanyasına devredeceği haberi eklenmişti. Mumcuyan vekilleri ve Hacıyan, Sami Bey'in bu teşebbüsünün "kanunen ve maslahaten" caiz olmadığını iddia etmekte ve hukuklarının korunmasını talep etmekteydi.¹²¹

Şehremaneti, protestonameyi imzalayanları Sami Bey'i itham etmek yerine kanuna müracaat etmeye davet etmekle yetinmişti. Hatta yazılan protestonun içeriğini ehemmiyetsiz bulmuş cevap yazmayı bile gereksiz görmüştü. Yine de imtiyazın doğrudan Şehremaneti'ni ilgilendirmesi dolayısıyla başkasına devir ve satışının yapılamayacağı beyan edilmekle yetinilmişti.¹²² Sami Bey'in elinde bulundurduğu Çubuklu petrol ambarı imtiyazı, bunun gibi çok sayıda tartışmaya ve doğal olarak da yazışmaya yol açmıştı. Örneğin petrol ambarının baştan beri ortaklarından olan George Abdullah Samancıyan Şubat 1898'de Adliye Nezareti'ne başvurarak Sami Bey'den alacaklı olduğunu ileri sürmekteydi.¹²³

Öte yandan 17 Aralık 1897 tarihinde İngiltere Sefaret'nden yazılan bir muhtırada Sami Bey'in gaz deposu imtiyazını General Entrepreneur isimli bir İngiliz şirketine devrettiği ileri sürülmekteydi. Muhtıraya göre Sami Bey 29 Ağustos 1895 tarihinde bu şirket ile bir "kontrato" imzalamıştı. Bunun karşılığında şirketten on dört bin İngiliz lirası borç almıştı. Depoları devralan şirket burayı işletmeye başladıktan bir müddet sonra Sami Bey, bazı hasılatı toplamaya teşebbüs etmişti. Hatta bir defasında şirketin sandıklarını zapt ettiği gibi şirket görevlisini depolara girmekten menetmişti. Bunun üzerine sefarete başvuran şirket, Sami Bey'in giriştiği bu işlerden alıkonulması için konuyla ilgili resmi tebligatta bulunulmasını talep etmekteydi.¹²⁴ Ne var ki bu meselenin nasıl bir sonuca ulaştığı yazışmalara yansımamıştır.

11 Temmuz 1881'de petrol deposu imtiyazı alan Abdurrahman Sami Bey'in yirmi beş yıllık imtiyaz süresi dikkate alındığında 1906 yılında bu süre dolmuş oluyordu. Nitekim 24 Mayıs 1906 tarihinde Sadrazam Fehmi Paşa'nın yazdığı bir tezkirede Sami Bey'e verilen imtiyaz müddetinin dolduğunu ve gaz depolarının hazineye devir ve tesliminin gerekli olduğunu Hariciye Nezareti'ne haber

¹²⁰ BOA, *BEÖ*, 698/52325, 29 Ekim 1895.

¹²¹ BOA, *ŞD*, 782/9, lef 3, 28 Eylül 1895.

¹²² BOA, *ŞD*, 782/9, lef 2, 9 Kasım 1895.

¹²³ BOA, *BEÖ*, 1382/103650, 7 Ekim 1899; BOA, *BEÖ*, 1353/101420, 31 Temmuz 1901.

¹²⁴ BOA, *BEÖ*, 883/66193, 19 Aralık 1886.

vermekteydi.¹²⁵ 2 Temmuz 1906'da Yıldız Sarayı, depoların maliye hazinesi adına teslimi için Maliye ve Zaptiye Nezaretleri ile Şehremaneti tarafından memurların tayin edilmesini istemekteydi.¹²⁶ Şehremaneti tarafından gönderilen ihbarnameye cevap yazan Sami Bey, 23 Mart 1906'da vefat eden Şehremini Rıdvan Paşa ile imzalamış olduğu mukaveleyi hatırlatarak imtiyaz müddetinin altmış sene olduğunu iddia etmekteydi.¹²⁷

Harita 3: Mehmed Eşref Bey'in 1906 Tarihli İstanbul (Dersaadet) ve Boğaziçi Haritasından Detay.¹²⁸

Sadaret'e göre imtiyazlarla ilgili konuların hukuki süreci son derece açıktı: İlgili nezaretlerle mukavele imzalandıktan sonra bunun padişah fermanıyla tasdik edilmesi gerekmekteydi. Fakat yapılan inceleme sonrasında Sami Bey'in iddia ettiği gibi altmış yıllık bir sürenin kendisine tanındığına dair Ticaret ve Nafia Nezareti ile bir mukavele imzalanmadığı gibi ortada bir fermanın da bulunmadığı anlaşılmıştı. Bundan dolayı Sadaret, Sami Bey'in iddiasını hükümsüz bulmaktaydı ve depoları hazineye devretmeye mecbur olduğunu düşünmekteydi.¹²⁹

¹²⁵ BOA, *HR.TH*, 334/29, 24 Mayıs 1906.

¹²⁶ BOA, *İrade, Hususi*, (*İ.HUS*), 143/29, 2 Temmuz 1906.

¹²⁷ BOA, *BEO*, 2858/214306, lef 2, 12 Nisan 1906.

¹²⁸ Salt Research, nr. APLME001. (Çubuklu gaz depolarının bulunduğu konum yazar tarafından kırmızı çerçeve ile belirtilmiştir.)

¹²⁹ BOA, *ŞD*, 2756/29, lef 2, 4 Temmuz 1906.

Şura-yı Devlet'in verdiği nihai karar da bu doğrultuda olmuştu. Kendisine imtiyaz fermanının verildiği tarihten itibaren geçerli olan yirmi beş senelik imtiyaz müddeti başka bir fermanla uzatılmadığına göre geçerli kabul edilmeliydi ki bu süre de dolmuş bulunmaktaydı.¹³⁰ Dolayısıyla Sami Bey, üzerinde bulunan gaz depoları imtiyazını çıkartılan ferman gereği hazineye devretmek zorundaydı.¹³¹ Nihayet Haziran 1906'da Sami Bey, gaz depoları idaresini Dersaadet Rıhtım Şirketi'ne devretti.¹³² Bu tarihten itibaren Sami Bey'in adı yazışmalarda sıkça zikredilse de Çubuklu'daki gaz depoları için Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük petrol Şirketi Standard Oil Company of New York'un dahil olduğu yeni bir süreç başlayacaktı.¹³³

Görsel 3: Çubuklu Petrol Depoları¹³⁴

¹³⁰ BOA, *BEO*, 2868/215044, lef 4, 10 Temmuz 1906.

¹³¹ BOA, *Y.MTV*, 266/39, 13 Ekim 1904.

¹³² Sami Bey'in imtiyazı devretme süreciyle ilgili yazışmalar için bkz. BOA, İrade, Ticaret ve Nafia, (*İ.TNF*), 15/11; BOA, *MV*, 113/130; BOA, *MV*, 113/143.

¹³³ Bundan sonraki süreç için bkz. Songül Ulutaş, "İstanbul'da Gaz Depoları Sorunu: Çubuklu ve Standart Oil Kumpanyası." *Tarih Okulu. Dergisi* 48 (2020), 3676–3677. Uzun yıllar atıl duran Çubuklu'daki petrol depoları İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı İBB Miras tarafından restore edilerek kültür-sanat merkezine dönüştürüldü. 10 Mart 2024 tarihinde kapılarını ziyaretçilere açan silolarda, çeşitli müzelerle büyük bir kütüphane ve atölye, sahne, kafe, restoran, çocuk ve sanat merkezi gibi alanlar bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ada Umay Cansız, "Çubuklu Silolar'ın Dönüşümü Tamamlandı", *Arkitera*, 11 Mart 2024. <https://www.arkitera.com/haber/cubuklu-silolarin-donusumu-tamamlandi/> Erişim: 6 Nisan 2025.

¹³⁴ Mehmet Mazak, "İstanbul Gazhaneleri", *Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt: 9, (İstanbul 2015), 404.

2.3. Kız Kulesi'nin Petrol Deposu Yapılması

İstanbul'da gaz deposu olarak kullanılan yerlerden bir tanesi de Üsküdar açıklarındaki Kız Kulesi'ydi. Kulenin boğaz girişinde, şehre yakın ve ada üzerinde bulunması Fenerler İdaresi tarafından depo amaçlı kullanılması için tercih sebebi olmuştu. Ancak depo için tarihi eser olan kule binası yerine, Üsküdar tarafından bakıldığında kulenin hemen sağ bitişiğine inşa edilen ayrı bir yapı depo olarak kullanılmıştı.¹³⁵ (Görsel 4)

Tarihi eserin yanı başına, petrol gibi tehlikeli bir maddenin depolanmasına ilk itiraz eden o sırada Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey oldu. Osman Hamdi Bey, 23 Şubat 1907'de Maarif Nezareti'ne gönderdiği tezkirede şu ifadeleri kullanmaktaydı:

Dersaadet asar-ı kadime-i tarihiyesi meyanında haiz-i ehemmiyet bulunup fener vaz'ına mahsus bulunan Kız Kulesi'nin Fenerler İdaresi tarafından gaz deposu ittihaz edilerek derununa tenekelerle gaz vaz' olunmakta olduğu istihbar kılındığından ve mebani-i atikanın bu suretle isti'mali asar-ı atika nizamnamesinin sekizinci maddesi mucibince memnu' ef'alinden olduğu gibi mucib-i tehlike dahi bulunduğundan mahzur-ı mezkûrun ref'i hususunun Bahriye Nezaret-i celilesine tebliğ ve iş'arı menut-i rey-i ali-i nezaret-penahileridir.¹³⁶

Osman Hamdi Bey bu yazısında, Kız Kulesi'nin gaz deposu olarak kullanılmasının Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne göre uygun olmadığını ileri sürmekteydi. Bunun üzerine yapılan tahkikatta Kız Kulesi'nin gaz deposundan önce kömür deposu olarak kullanıldığı anlaşılmıştı. Kuledeki depoya petrol konulacaksa bu girişimden hükümetin haberdar edilmesi gerektiğini söyleyen Sadaret, 28 Haziran 1907'de Rüşumat Eminliği'nden hangi karara binaen böylesine bir teşebbüste bulunduğunu açıklamasını istemekteydi.¹³⁷ Fenerler İdaresi'ne yönelik bu eleştirilere rağmen Kız Kulesi'nin gaz deposu olarak kullanılmaya devam ettiği görülmekteydi. Nihayet Sadaret, 20 Ağustos 1911'de Kız Kulesi'ndeki gaz sandıklarının Çubuklu'ya nakledilmesi gerektiğini Şehremaneti'ne tebliğ etti.¹³⁸

Ne var ki Fenerler İdaresi, Osmanlı Hükümeti ile imzaladığı mukaveleye istinaden Kız Kulesi'ni kullandığını ve “haiz-i salahiyet bulunmasına binaen” gazların Çubuklu'ya nakledilmesinin “caiz” olmayacağını bildirmekteydi. Nezaretler arası yazışmalarla çözülemeyen bu mesele, 9 Ocak 1912 tarihinde Şura-yı Devlet'e havale edildi. 2 Mart 1913'te yapılan görüşmede İstanbul'un tarihi açıdan önemli eserlerinden biri olan Kız Kulesi'nin, Fenerler İdaresi tarafından gaz deposu olarak kullanılmasının asar-ı atika nizamnamesine aykırı olduğu hatırlatılmaktaydı. Ayrıca depo olarak kullanımının yasaklanması Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nden

¹³⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Cilt II, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2021), 220.

¹³⁶ BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, (MF.MKT), 982/73, 23 Şubat 1907.

¹³⁷ BOA, BEO, 3091/231775, 23 Haziran 1907.

¹³⁸ BOA, BEO, 3930/294700, 19 Ağustos 1911.

bildirildiği, bunun üzerine Şehremaneti'ne gerekli uyarıların yazıldığı yeniden dile getirilmekteydi.¹³⁹

Görsel 4: Petrol deposunun görüldüğü Kız Kulesi kartpostalı.¹⁴⁰

¹³⁹ BOA, *BEO*, 4161/312024, lef 2, 5 Nisan 1913.

¹⁴⁰ Petrol depolanan ve sonradan yıkılan yapı kulenin sağ bitişiğinde görülmektedir. Kartpostal Editörü R. Gender'dir. Duke University Library, duke:638489.

28 Mayıs 1913'te Şehremaneti'nin yazdığı cevapta hükümetin 1860 yılında Fenerler İdaresi ile imzaladığı mukavelede bütün fener kuleleriyle bunlara ait depoların zikredilen idareye teslim edildiği ifade edilmekteydi. O vakitler devredilen fenerler arasında bulunan Kız Kulesi'ndeki depoda fenerlerin yakılmasında kullanılmak üzere zaten yağ muhafaza edilmekteydi. Zamanla fenerlerde petrolün kullanılmaya başlanmasından dolayı Kız Kulesi'nde gazyağı depolanmasına karar verilmişti. Fenerler İdaresi'ne göre eğer Kız Kulesi'ni bu şekilde kullanılması asar-ı atika nizamnamesine göre sakıncalı görülüyor ise hiçbir vergiye tabi tutmaksızın kendilerine uygun ölçüde bir depo tahsis edilmeliydi. Böylece petrolü derhal oraya nakledeceklerdi. Fenerler İdaresi'nin bu talebine karşılık Şehremaneti mevcut gaz depolarının zaten ihtiyacı karşılamadığı bundan dolayı genişletilmeye çalışıldığını belirtmekteydi. Şura-yı Devlet ise uygun bir depo bulununcaya kadar Kız Kulesi'nin Fenerler İdaresi tarafından gaz deposu olarak kullanımına müsaade edilebileceği, gazların nakledilmesi konusunda ısrarlı olunmamasına gerektiğine karar verdi.¹⁴¹

Şura-yı Devleti'in de onayını alan Fenerler İdaresi'nin, Kız Kulesi'ni bu şekilde kullanmaya devam etmesi Şehremaneti'ni yine de rahatsız etmekteydi. Şehremini Tevfik Bey'in Dahiliye Nezareti'ne yazdığı tezkirede Fenerler İdaresi'ne yönelik "bu müdahale hâlâ devam etmekte olmakla beraber bunun her nasılsa Şura-yı Devlet kararına da iktiran eylediği ve halbuki böyle mühim bir binanın tehlikeye maruz kalması tecviz edilemeyeceği beyanıyla bu babda icab-ı halin ifası Müze-i Hümayun Müdüriyeti'nden iş'ar edilmiş" olduğunu söylüyor ve Şura-yı Devlet'ten konunun yeniden tetkik edilmesini ve kararın gözden geçirilmesini istiyordu.¹⁴²

Şehremaneti'nin, Kız Kulesi'ni korumaya yönelik bu tutumu sonuç vermeyecek ve kule uzun süre petrol deposu olarak kullanılacaktı. Cumhuriyet sonrasında da kulenin aynı amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. 17 Kasım 1926 tarihinde çıkartılan bir kararnamede Liman İdaresi'ne ait motorlarda kullanılacak benzinin Kız Kulesi'nde depolanmasına onay verilmekteydi.¹⁴³ Gazetelere yansıyan haberlere göre kulede en azından 1940'lı yıllara kadar petrol depolanmıştı.¹⁴⁴ Neyse ki kulenin gaz deposu yapılması herhangi bir kazaya yol açmamış ve kuleye de bu sebeple herhangi bir zarar gelmemiştir.

Osmanlı döneminde İstanbul'a getirilen petrolün muhafazasına yönelik inşa edilen depolar genellikle Boğaziçi'nde gemilerin kolaylıkla yanaşabileceği kıyılarda yapılmış ve bunlar ihale usulüyle işletilmisti. Yukarıda değerlendirilen depolar dışında ufak tefek depolar da bulunmaktaydı. Örneğin Kartal'da Hanri Foch isimli bir Alman vatandaş kanunlara aykırı olarak gaz deposu açtığından dolayı soruşturulmuş ve

¹⁴¹ BOA, *BEO*, 4161/312024 lef 1 ve 2, 3 ve 5 Nisan 1913. Yazışmalar için ayrıca bkz. BOA, *ŞD*, 849/24; BOA, Dahiliye Nezareti, İrade, (*DH.İD*), 96/6.

¹⁴² BOA, *ŞD*, 849/24, lef 4, 2 Ocak 1912.

¹⁴³ BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, 30-18-1-1/21-71-12.

¹⁴⁴ Örnek için bkz. "Kız Kulesi", *Akşam*, (12 Ağustos 1942), 3.

buraya gaz depolanmasına meydan verilmemesi 22 Ağustos 1914'te Şehremaneti tarafından talep edilmişti.¹⁴⁵

3. Dersaadet'te Petrol Kullanımı

İstanbul'da gazyağı yerli ve yabancı tüccar tarafından önceleri Amerika'dan getirilirken daha sonra çoğunlukla Rusya kontrolündeki Kafkasya'dan temin edilmeye başlandı. Reşad Ekrem Koçu'ya göre bu tercih Rus petrolünün daha yakında bulunması ve bunun bir sonucu olarak ucuz olmasından kaynaklanıyordu. Ayrıca İstanbul'a petrol tenekeler içerisinde getirilmekte ve gaz sandığı denilen sandıklara ikişer teneke petrol yerleştirilmekteydi. Bu şekilde ambarlarda depolanan petrol, perakende olarak İstanbul bakkallarında satılmaktaydı. Şehremaneti'nin belirlediği kurallara göre her bir bakkal bulunduğu semtin ihtiyacını belli bir süre boyunca karşılayabileceği miktarda petrol sandığı bulundurmak durumundaydı. Alıcı ise tercihinine göre ya beraberinde getirdiği tenekesiyle ya da okka hesabıyla ihtiyacı kadar bu petrolü satın alabilmekteydi. Bu şekilde İstanbulluların günlük hayatına giren tenekeler kare şeklinde olup üst kısmı kesilir ve oraya tutup kaldırmaya uygun bir tahta parçası çivilenirdi. İstanbul'da uzun zaman kullanılan bu tenekeler ayrıca su veya başka tür malzemeleri taşımaya da yarardı. Öyle ki yakın bir zamana kadar dar gelirli ve orta halli hemen her İstanbullunun evinde bu tür gaz tenekeleri bulunmaktaydı. Zamanla gaz tenekesinin yerine plastik bidonlar kullanılır olmuştur.¹⁴⁶ Ayrıca gaz tenekelerinden bir süre sonra tahıl ölçü birimi olarak da yararlanılmıştır.¹⁴⁷

Bakkallarda tenekelere aktararak satılan gazyağından başka İstanbul'da sokak sokak dolaşarak müşteri arayan petrol satıcıları da bulunmaktaydı. (Görsel 5) Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde "Yakın geçmişin İstanbul'undaki ayak satıcılarından, seyyar satıcılardan" şeklinde tanımladığı bu gazyağcılardan şöyle söz etmektedir:

Meskenlere elektrik ışığının henüz girmediği ve petrol lambalarının da yeni yeni yayıldığı devirde, halk tarafından "Gazyağı" denilen petrolün mahalle bakkallarına kadar tevzi edilmediği o devirde, İstanbul'un bilhassa kenar mahalleleri için çok lüzumlu esnaftan, satıcılardan olmuşlardı. Bazan usta çıрак iki kişi dolaşırlardı; çıрак oğlan iki güğüm dolu gazyağını taşır, usta bir zembil içinde lâmba fitili, lâmba şişesi bulundurur, hem okka ile gazyağı, hem de ihtiyacı olanlara fitil ve şişe satarlardı; hatta ustalar lâmbaların ufak tefek tamirlerini de yaparlardı. Sokak sokak dolaşırlarken "Gazcı!.." diye bağırırlardı. Bir kısmı Anadolu halkındandı, çoğu da musevi idi, fitil ve lamba şişesi de satanların ise hepsi musevi idi.¹⁴⁸

¹⁴⁵ BOA, *DH.İD*, 152/15, 22 Ağustos 1914.

¹⁴⁶ Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 6018-6019.

¹⁴⁷ Zafer Toprak, "Aydınlatma, Tanzimat Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1 (İstanbul 1993), 476.

¹⁴⁸ Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 6019.

Görsel 5: Sokaklarda Dolaşarak Petrol Gazı Satan Gazyağcı.¹⁴⁹

İstanbul'da petrolü, yanma tehlikesinden dolayı şehir dışında muhafaza edilmesine yönelik düzenlemeler yapıldığı gibi şehir içlerinde petrol satan bakkallar ve diğer satıcılar için de sıkı kurallar belirlenmişti. Bu düzenlemeler daha çok dükkân ve bakkal gibi satış yerlerinde ne kadar miktarda petrol bulundurulacağı ve buna

¹⁴⁹ Görsel muhtemelen Romanya'daki bir satıcıyı göstermektedir. Ancak İstanbul sokaklarındaki satıcılar da buna benzemektedir. (Yazarın koleksiyonu)

uymayanlar hakkında ne tür muamele yapılacağı hakkındaydı. Örneğin 1881 yılında Arvanitidi'nin Galata ve Hasköy'de bulunan mağazalarında bin dokuz yüz yetmiş iki gaz sandığı tespit edilmiş ve fazla olduğu gerekçesiyle bu sandıklar altıncı daire tarafından ambarlara naklettirilmişti. Arvanitidi ise kanunlara aykırı hareket ettiği için para cezasına çarptırılmıştı.¹⁵⁰ Benzer şekilde Zahireci Mehmed isimli bir tacirin Yemiş iskelesindeki mağazasında bulundurduğu 42 sandık petrolün belirlenen limiti aştığı gerekçesiyle Şehremaneti tarafından ona da para cezası kesilmişti.¹⁵¹

Öte yandan İstanbul'daki bakkallarda petrol satmanın da çeşitli sakıncaları bulunmaktaydı. Basiretçi Ali Efendi, sulu gaz olarak tarif ettiği petrolün pek çok mahalle bakkalında satılmakta olduğunu söylemekte ve bunların her an yangına davetiye çıkardığından endişe duymaktaydı. Ali Efendi'ye göre bakkallar petrolü kıyye veya lira ile satmaktaydı. Ayrıca bakkalların kötü koktuğunu ve temizlik sorunu bulunduğunu şöyle ifade ediyordu: "... pek çok kereler görüldüğü üzere bakkallar bir adama bir kıyye gaz verdikleri vakit elleri gaz bulaşığı olduğu hâlde diğer bir müşteri gelip meselâ peynir istediğinde o elleriyle ona dahi peynir veriyorlar. Peynir gaz bulaşıyor."¹⁵²

İstanbul'da kullanımı artmaya başlayan petrol, günlük yaşamda sıklıkla tercih edilir oldu. Böylece sokaklarda petrolle yakılan gaz lambaları da yaygınlaştı.¹⁵³ İstanbul'da özellikle balıkçılar tarafından kullanılan ve adına gemici feneri dedikleri lambaların altında daire şeklinde geniş bir petrol haznesi bulunmaktaydı. Bunun üst kısmı basık bir kubbe şeklinde olup ortasında fitil yer alıyordu. Bu lambalar en sert rüzgâra bile dayanıklı olduğundan İstanbul balıkçıları arasında oldukça yaygındı. Ayrıca bu lambalar evlere de girmekte, el feneri şeklinde kullanılmakta ve dükkânların önlerinde asılmaktaydı.¹⁵⁴

Petrolde önceki dönemlerde İstanbul sokaklarında mumlarla kullanılan fenerler olmadan gezmek hem tehlikeli hem de yasaktı. Bu dönemde geceleri kol gezen külhanbeyleri fenersiz dışarıya çıkanları yakalar ve cezalandırırdı. Ancak zamanla sokakların aydınlatılmasıyla hatta petrol lambalarıyla ışıklandırmanın daha da kolaylaşmasıyla Şehremaneti bir tebligat yayımlayarak çeşitli kurallar çerçevesinde dışarıya çıkılmasına müsaade etmişti. Bu kurallar, hane ve dükkanların önlerinde kandil yakılması, ahalinin akşamları dışarı çıkarken ellerinde fener bulundurması, lambaların ücretleri ve bunların nasıl belirleneceği, kırılan veya bozulan fenerlerin kimler tarafından tamir edileceği gibi hususları kapsamaktaydı.¹⁵⁵

Her ne kadar şehirde bulundurulabilecek petrole dair çeşitli düzenlemeler yapılmışsa ve buna göre tedbirler alınmışsa da kurallara uymayanlar bulunmaktaydı.

¹⁵⁰ Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, 4077.

¹⁵¹ BOA, *DH.MKT*, 1547/31, 26 Eylül 1888.

¹⁵² Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, Haz. Nuri Sağlam, (İstanbul: Kitapevi, 2001), 377.

¹⁵³ Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 6019.

¹⁵⁴ Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 5616.

¹⁵⁵ Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, 919-920; Toprak, "Aydınlatma, Tanzimat Dönemi", 476.

29 Mart 1910 tarihinde Şehremaneti'nin yaptığı inceleme sonucunda Pera Palas Otelı için külliyyetli miktarda benzin getirilmiş olduğunu tespit etmişti. Benzinin yanıcı maddelerden olduğunu hatırlatan Şehremaneti, bundan dolayı Çubuklu'da depo inşa edildiğini ifade ederek otel yönetiminde haftalık olarak ihtiyaç duyulduğu kadar benzinin temin edilmesini istemekteydi.¹⁵⁶ Pera Palas Otelı'nın elektrikle aydınlatılabilmesi için kullanılan jenaratörün benzinle çalışmasından dolayı otelde ihtiyaçtan fazla petrol depolanmaktaydı. Ancak bu durum Şehremaneti'nin belirlediği kurallara aykırıydı. Bundan dolayı Pera Palas Otelı'nde elektrik kullanımı bir süreliğine yasaklandı.¹⁵⁷

İstanbul'da petrol getirilmeye ve kullanılmaya başlanması birtakım girişimleri de beraberinde getirdi. Balat'ta yaşayan Ohannes Papasyan ve Kumpanyası, petrolle çalışan bir tür gaz lambası icat ettiklerini ileri sürerek Osmanlı memleketlerinde bunu imal etmek ve satışıını yapmak için 1 Mayıs 1873'te on beş seneliğine imtiyaz talebinde bulunmuşlardı. Papasyan'a göre bu gaz lambası, fiyat ve kullanım kolaylığı bakımından diğer kandillerden daha elverişliydi. Hatta dumandan ve oluşabilecek her türlü zarardan uzak olan bu fenerler zengin ve fakir herkes tarafından kullanılabilirdi.¹⁵⁸

İstanbul'a getirilen petrolün miktarı ve satış fiyatlarını düzenli olarak takip etmek mümkün olamasa da yıldan yıla değişiklik göstermekteydi. (Ek 2) Örneğin 1871 yılında İstanbul'a gelen petrol 86.155 sandıktı.¹⁵⁹ Şehre ulaşan petrolün fiyatı ise üretim maliyetine ek olarak gümrük ve depo vergisi ile dağıtım masrafına bir de istihlak (tüketim) vergisi eklenerek hesaplanmaktaydı. Buna göre Birinci Dünya Savaşı yıllarından sonra İstanbul'da bir litre petrol 13 kuruşa satılmaktaydı.¹⁶⁰

Bir taraftan petrolün kullanılmasını yaygınlaştıracak bu tür girişimlerde bulunulurken diğer taraftan ortaya çıkarması muhtemelen yangınlardan endişe duyulmaktaydı. Bu korkudan dolayı Matbaa-i Amire'de gece çalışılırken gaz kandilleri kullanıldığı haber alınınca, bir kazaya sebebiyet vermemek için 17 Kasım 1874 tarihinde, derhal bundan vazgeçilmesi emredilmişti. Bunun yerine koza yağının kullanılması istenmiş, hatta matbaada sağa sola gidilirken mumlu cam fenerlerin beraber görütölmesi zorunlu tutulmuştu.¹⁶¹

¹⁵⁶ BOA, Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İrade, (DH.MUİ), 77-2/17, lef 4, 29 Mart 1910.

¹⁵⁷ Vahdettin Engin ve Ufuk Gülsoy, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik* (İstanbul: İETT Yayınları, 2016), 57.

¹⁵⁸ BOA, ŞD, 2875/21, 1 Mayıs 1873.

¹⁵⁹ BOA, ŞD, 561/31, lef 38.

¹⁶⁰ *İstanbul Ticaret ve Sanayii Odası Eylül 1923-Mayıs 1926 Faaliyet ve Muamelatına Dair Umumi Rapor*, (İstanbul: Matbaa-yı Ebüzziya, 1926), 108.

¹⁶¹ BOA, MF.MKT, 21/38, 17 Kasım 1874.

Sonuç

Osmanlı'da petrol, uzun yıllar boyunca daha çok tersanelerde gemi kalafatlamada, ev ve yol yapımında ise izolasyon malzemesi olarak kullanılmaktaydı. Zift ve katran olarak bilinen bu madde hem yurtiçinden hem de yurtdışından tedarik edilmekteydi. Ancak 1859'da Amerika'da modern tekniklerle büyük ölçekli üretime geçilmesi, petrolün daha ulaşılabilir hale gelmesini sağladı ve bu durum kullanım alanlarını genişletti.

Petrolün İstanbul'a getirilişi, depolanması ve kullanılmasına odaklanan bu çalışmada 1870'lerden başlayarak I. Dünya Savaşı'nın yıllarına kadar İstanbul'da petrolün izi sürüldü. İstanbul'a petrolün getirilmesi ve bunu sağlayan tüccar ele alınarak şehirde kurulan ilk depoların mevkileri tespit edildi. Bu depoların imtiyaz verilmek suretiyle işletildiğine işaret edilerek imtiyaz talep eden kişilerle imtiyazı alıp depoyu işleten şahıslar ortaya çıkartıldı. Son olarak İstanbul'un günlük yaşamında petrolün nasıl alınıp satıldığına ve hangi amaçla kullanıldığına dikkat çekildi.

Bu araştırmada, yakıt olarak kullanılmak amacıyla İstanbul'a ilk defa petrolün Amerika'dan 1870'lerin başından itibaren getirilmeye başlandığı tespit edildi. Ayrıca Amerikan tüccarı uzun süre Osmanlı ülkesine petrol getirmekteyken zamanla Kafkasya'dan da petrol ithal edilmeye başlanmıştı. II. Meşrutiyet yıllarında Standard Oil Company of New York'un İstanbul'da şube açmasıyla Amerikan petrolü Türkiye'ye daha düzenli bir şekilde taşınmaya başlandı.

Amerikalıların Osmanlı başkentine petrol getirmelerinin yanı sıra İstanbullu tüccar da petrol ithalatı yapmaktaydı. Bu çalışmada ilk defa İstanbul'da faaliyet gösteren petrol tüccarının isimleri tespit edildi. Şark Ticaret Rehberleri'nden hareketle hazırlanan listede, 1888-1914 yılları arasında toplamda kırka yakın kişi ve şirketin İstanbul'da petrol ticaretiyle ilgilendiği ortaya çıkartıldı. Ayrıca listelenen tüccarın çoğunlukla Rum ve Ermeniler ile yabancı şahıslardan oluştuğu gözlemlendi. İstanbul'da bulunan petrolle meşgul ticaret erbabının çoğunlukla Sirkeci'deki Tahtakale Caddesi ile Galata'da bulundukları sonucuna ulaşıldı.

İstanbul'daki petrol tüccarından ön plana çıkan Arvanitidi Mahdumları ve Alexander Mantashian gibi bazı isimler de yine bu çalışmada yakından incelendi. Elde edilen verilere göre Amerika'dan getirilen petrolün dışında Rusya kontrolündeki Kafkasya ile Romanya'dan İstanbul'a petrol taşınmaktaydı. Osmanlı dışarıdan getirilen petrolün pahalı olduğunu düşünmüş ve ülke içerisindeki petrol kaynaklarının bulunup çıkartılmasını istemişse de bunda başarılı olamadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada petrolün muhafaza edildiği depolara da geniş yer ayrıldı. Amerikalılar tarafından getirilen petrol önceleri Paşabahçe yakınlarındaki İncirköy'de iptidai bir şekilde depolandığı ortaya konuldu. Bu depoların genişletilmesi ve başka yerlerde yeni depoların inşa edilmesi tekliflerini ileri sürülse de nihayet Paşabahçe civarında depo yapılması konusunda karar kılındı. İlk yapılan depodan sonra Abdurrahman Sami Bey'e imtiyaz verilmesiyle Paşabahçe yakınlarındaki Çubuklu'da kâgir bir depo inşa edildi. Zaman zaman depoda çeşitli sorunlar ve kazalar yaşanmış

hatta birtakım aksaklıklar ve uyuşmazlıklar olmuştur. Bütün bunlara rağmen depo uzun süre işletilmiş, hatta kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır.

Kız Kulesi gibi tarihi bir yapının petrol deposu olarak kullanıldığının tespit edilmesi bu araştırmanın en önemli sonuçlarından birisidir. Kız Kulesi'nin hemen yanı başına inşa edilen yapıda petrolün depolanmasına başta Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey olmak üzere Şehremaneti itiraz etmişse de Fenerler İdaresi, Şuray Devlet'ten aldığı izinle burasını 1940'lara kadar aynı amaçla kullanmayı sürdürdüğü ortaya çıkartılmıştır.

İstanbul'a getirilen ve depolanan petrol elbette ki gerek kurumlar gerekse halk tarafından satın alınmaktaydı. Bunun, İstanbul'un günlük yaşamındaki etkileri de bu çalışmada incelenerek gerek evlerde petrol kullanıldığı gerekse sokakların aydınlatılması için havagazına ek olarak tercih edildiği görülmektedir. Petrolü satacak olan dükkân, bakkal veya sokak satıcıları için Şehremaneti'nin koyduğu kurallara da bu araştırmada işaret edildi.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)'in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Declaration

I declare that this study is original; that I have acted by the principles and rules of scientific ethics at all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information; that I have cited sources for all data and information not obtained within the scope of this study and included these sources in the bibliography; that I have not made any changes in the data used, and that I comply with ethical duties and responsibilities by accepting all the terms and conditions of the Committee on Publication Ethics (COPE). I hereby declare that if a situation contrary to my statement regarding the study is detected, I agree to all moral and legal consequences that may arise.

Hakem Değerlendirmesi	: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Peer-review	: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	: The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	: The authors declared that this study has no financial support.

Kaynaklar

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

- BOA, Sadaret, Mukavelenameler (*A.} DVN.MKL*), 83/7.
- BOA, Sadaret, Mühimme Evrakı, (*A.} MKT.MHM*), 501/2; 631/18.
- BOA, Babıali Evrak Odası, (*BEO*), 2858/214306; 1353/101420; 1382/103650; 216/16153; 2868/215044; 3091/231775.; 369/27671; 3930/294700; 408/30548; 4161/312024; 698/52325; 732/54856; 883/66193.
- BOA, Cevdet, Bahriye, (*C.BH*), 15/716.
- BOA, Dahiliye Nezareti, İrade, (*DH.İD*), 152/15; 96/6.
- BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi, (*DH.MKT*), 1423/100; 1423/59; 1424/105; 1424/50; 1425/56; 1547/31; 1603/26; 1713/97; 1739/98; 219/24.
- BOA, Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İrade, (*DH.MUI*), 77-2/17.
- BOA, Dahiliye Nezareti, Siyasi, (*DH.SYS*), 123-12/40.
- BOA, Dahiliye Nezareti, Muamelat (*DH.TMIK.M*. 268/29).
- BOA, Dahiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat, (*DH.UMVM*), 99/1; 99/1; 99/2; 99/4; 99/5; 99/6; 99/7.
- BOA, Hazine-i Hassa, defterler, (*HH.d.*), 18059.
- BOA, Hazine-i Hassa, İrade, (*HH.İ*), 71/39.
- BOA, Hariciye Nezarei, İstişare Odası, (*HR.HMŞ.İŞO*), 56/29.
- BOA, Hariciye Nezareti, İrade, (*HR.İD*), 1349/18; 2130/83; 2130/85; 2130/86; 2130/87; 2130/91; 2130/92; 2130/93.
- BOA, Hariciye Nezareti, Mektubi, (*HR.MKT*), 571/24; 688/47; 709/39; 711/65; 719/43; 724/63; 754/71; 758/6; 1312/40.
- BOA, Hariciye Nezareti, Siyasi, (*HR.SYS*). 2403/83; 2939/27.
- BOA, Hariciye Nezareti, Tahrirat, (*HR.TH*), 334/29; 66/23; 70/74; 75/22.
- BOA, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, (*HR.TO*), 147/43; 313/103; 351/45; 351/45; 354/37; 354/59.
- BOA, Hariciye Nezareti, Umur-ı Hukukiye Muhtalita Müdüriyeti, (*HR.UHM*), 272/51; 272/51; 33/57; 142/25; 277/67.
- BOA, İrade, Dahiliye, (*İ.DH*), 802/64980.
- BOA, İrade, Hususi, (*İ.HUS*), 143/29.
- BOA, İrade, Ticaret ve Nafia, (*İ.TNF*), 15/11.
- BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı, İrade, (*MB.İ*), 51/202; 59/114.
- BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemî, (*MF.MKT*), 21/38; 982/73.
- BOA, Maliye Nezareti, Emlâk-ı Emiriye Müdüriyeti, (*ML.EEM*), 145/65; 42/12.
- BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, (*MV*), 113/130; 113/143; 5/66; 90/56.

BOA, Şura-yı Devlet, (ŞD), 2391/3; 2396/29; 2396/29; 2452/27; 2483/26; 2483/26; 717/13; 2558/12; 2756/29; 2875/21; 561/31; 677/21; 699/11; 699/19; 701/5; 704/7; 717/13; 755/20; 782/9; 849/24.

BOA, Yıldız, Hususi Maruzat, (Y.A.HUS), 162/131; 275/10.

BOA, Yıldız, Mütenevvi Maruzat, (Y.MTV), 266/39; 78/114; 286/2.

BOA, Yıldız, Arzuhal, Jurnal, (Y.PRK.AZJ), 26/51.

BOA, Yıldız, Zaptiye Nezareti Maruzatı, (Y.PRK.ZB) 27/4.

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Kararlar Daire Başkanlığı. 30-18-1-1/21-71-12.

İBB. Atatürk Kitaplığı,

Haritalar, Hrt_4040; Hrt_004040; nr. Hrt. 1424; Hrt_006650.

Duke University Library

duke:638489.

Salt Research Archive

Maps, APLME001.

Araştırma Eserler

Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, Haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitapevi, 2001.

Cansız, Ada Umay, “Çubuklu Silolar’ın Dönüşümü Tamamlandı”, *Arkitere*, 11 Mart 2024. <https://www.arkitera.com/haber/cubuklu-silolarin-donusumu-tamamlandi/> Erişim: 6 Nisan 2025.

Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası’na Mukayyed Banker, Tüccar ve Komisyoncuların Esamisi İstanbul, 1339.

Eldem, Edhem, *Bankalar Caddesi, Osmanlı’dan Günümüze Voyvoda Caddesi*, İstanbul: Osmanlı Bankası Yayınları, 2000.

Engin, Vahdettin ve Gülsoy, Ufuk, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Elektrik*, İstanbul: İETT Yayınları, 2016.

Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Gülsoy, Ufuk ve Nazır, Bayram, *Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu, Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923*, Cilt 1, İstanbul: İTO Yay., 2009.

Hacısalihoglu, Neriman Ersoy, “Textile Trade In Bulgaria in the Mid-Nineteenth Century and The Gümüşgerdan Family”, *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, Ed. Markus Koller ve Vera Costantini, Brill, 2008, 181-199.

Howarth, Stephen, *A Century in Oil: The "Shell" Transport and Trading Company, 1897-1997* Weidenfeld & Nicolson, 1997.

İmtiyazât ve Mukavelât, İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye, 1302.

- Jonker, Joost ve Zanden, Jan Lutiten van, *From Challenger to Joint Industry Leader, 1890-1939, A History of Royal Dutch Shell*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Kocakaplan, Saim Çağrı, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, İstanbul: Ötüken, 2017.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımebi, 1971.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Cilt II, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2021).
- Kunth, Anouche, “Le portrait confisqué de Joseph Mantachev, Histoire d’exils et de spoliations”, *L’Homme*, 195-196 (2010), 283-306.
- L’Indicateur Ottoman. Annuaire almanach du commerce de l’industrie, de l’administration et de la magistrature*, haz. Raphael C. Cervati, İstanbul: Cervati Frères & D. Fatzea, 1881.
- Mazak, Mehmet, “İstanbul Gazhaneleri”, *Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt: 9, (İstanbul 2015), 196-405.
- Osmanlı’dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, haz. R. Sertaç Kayserilioğlu, Mehmet Mazak, Kadir Kon, İstanbul: İğdaş, 1999.
- Pamuk, Şevket, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1995.
- Tolak, Kübra, *Abdüllatif Subhi Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1818-1886)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- Toprak, Zafer, “Aydınlatma, Tanzimat Dönemi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, İstanbul 1993.
- Ulutaş, Songül, “İstanbul’da Gaz Depoları Sorunu: Çubuklu ve Standart Oil Kumpanyası.” *Tarih Okulu. Dergisi* 48 (2020), 3676–3677.
- Vassiliou, M. S., *The A to Z of the Petroleum Industry*, Maryland: The Scarecrow, 2009, 283-306.
- Yergin, Daniel, *The Prize, The Epic Quest for Oil, Money & Power*, New York: Free Press, 2009.

Sürelî Yayınlar

- Akşam*, 12 Ağustos 1942.
- Levant Herald*, 10 Haziran 1871.
- Düştur*

Ekler

Ek 1: Şark Ticaret Yıllıklarına Kayıtlı İstanbul'daki Petrol Tüccarları (1888-1914)¹⁶²

No	İsim (Kişi veya şirket)	Adres	Dönem
1	Arvanitidi (Jean), 1912'de Mahdumları ifadesi eklenmiştir.	Halil Paşa Han, No:5, Galata, 12 yıl sonra (1901) Tahta Kale Caddesi, No:67, İstanbul ve 1902'de bu adres ile Avramidis Han, No:3, No:12, Galata, adreslerinde görölmektedir. 1912'de Dilber Han. No:4 Galata ve Arvanitidi Han, No:1 ve 3, Galata adresindedirler.	1888-1889 1901-1904 1912-1914
2	Baltaoğlu (A.) ve Yoan- nidi (Grég.)	Tahta Kale Caddesi, No:58, İstanbul	1888
4	Moscou (Haral.)	Tahta Kale Caddesi, No:56, İstanbul, 1893'te aynı adres 74 numaraya taşınmıştır.	1888-1900
5	Moscovitz (H.)	Tahta Kale Caddesi, No:74, İstanbul	1888
6	Pavli (Bedros)	Tahta Kale Caddesi, No:73, İstanbul	1888
7	Valsamis (Nicolas)	Tahta Kale Caddesi, No:72, İstanbul	1888-1895
8	Vassiliadis (A.)	Keresteciler, No:15, Galata	1888
9	Christophors (C.)	Tousgjular Caddesi, No:40, İstanbul	1889-1894
10	Hacı Ahmed Tevfik	Balcapan Caddesi, No:22, İstanbul	1889
11	Loannidés (Grég.)	Tahta Kale Caddesi, No:58, İstanbul	1889
12	Kyriaco (Thanase)	Tahta Kale Caddesi, No:63, İstanbul	1889
13	Mantachoff (A.)	Valide Sultan Han, No:20, İstanbul 1891'den itibaren, Tahta Kale Caddesi, No:67, İstanbul.	1889-1896
14	Prodromos (Pavli)	Tahta Kale Caddesi, No:75, İstanbul, 1891'de aynı adres, 74 numarada kayıtlıdır.	1889-1895
15	Arvanitidi (Yanco)	Tahmiz Caddesi, No:48, İstanbul	1891-1900
16	Kiriaco (Ath.)	Tahta Kale Caddesi, No:62, İstanbul	1891-1900
17	Anastese (Aleco) (Depo)	Keresteci Caddesi, No:1, Galata	1892-1896
18	Donatos (C.)	Mahkeme Caddesi, No:17, Galata	1892-1895
19	Çubuklu'da Depolar (Boğaziçi), İdareci: Gla- vany (Albert)	Izzet Paşa Han, No:1, Galata, 1895'te Mehmet Ali Paşa Han, Galata, 1898'de Lo- rando Han, No:4, Galata adresinde bulun- maktadır.	1892-1898

¹⁶² Bu liste Şark Ticaret Yıllıkları'nın şu yıllar ve sayfalardaki verilerden hareketle hazırlanmıştır: 1888, 420; 1889, 491; 1891, 561; 1892-93, 561; 1893-94, 590; 1894, 590; 1895, 583; 1896, 721; 1898, 723; 1900, 744; 1901, 753; 1902, 861; 1903, 931; 1904, 940; 1909, 1205; 1912, 985; 1913, 959; 1914, 937.

20	Mendissof (Depo)	Thakmak Caddesi, No:10, Pera	1892-1893
21	Papadopoulo (Eustr.)	Tahta Kale Caddesi, No:70, İstanbul, 1900 yılında aynı adres 74 numarada	1892-1904
22	BAKER (Geo.) & Son	Havyar Han, No:4, Galata, 1901'de Horasancı Han, Sirkeci, İstanbul	1900-1901
23	Dandria (C.)	Tourna, No:22, Pera	1900
24	Societe Commerciale et Industrielle de Napthe, 1902'te Kafkasya ve Karadeniz ifadeleri eklenmiştir. 1902'den itibaren müdürler: Coressi (Isidore) ve Robert (E.). 1912'de Müdür olarak sadece Isidore Coressi kayıtlıdır.	Dilber Han, Karantina Caddesi, Galata, 1903'te Levant ajansı olarak şu adresler de gösterilmiştir: Talaş Han, Kat:2 ve Havyar Han, No:15, Galata, 1909'da ise Lorando Han, R. Voyvoda, Galata adreslerinde kayıtlıdır.	1900-1914
	Astra Romanya, Türkiye ve Yunanistan, rafine petrol ve tüm türevleri, benzin, motorin, (fuel oil) vb. 1913'te İdareci: Isidore Coressi	Büyük Ebid Efendi Han, No:19 ve 23, İstanbul, 1912'de Arap Hanı, No:16, Eski Şarap İskelesi, Galata'da bulunmaktadır. 1913'te Assieurazione Generali Han, No:49, 50 ve 52, Voyvoda Caddesi, Galata.	1909-1914
25	Nicolaidis (G.)	Tahta Kale Caddesi, No:60, İstanbul	1901-1904
26	Gümüşgerdan (Kirikor) (Rus Petrolü)	Gülbenkyan Han, No:6, İstanbul	1904-1909
27	Himmighoffen (Ph. L.) (Romanya Petrolü)	Samardjidi Han, Galata, 1912'de Galata Han'a taşınmıştır.	1904-1912
28	Katranzaki (K. A.)	Tahta Kale, No:58, İstanbul	1904
29	Lagoudakis (Ag.)	Maksudiye Han, No:22 ve 23, İstanbul	1904-1913
31	Mitrani (Joseph S.) ve Cie	Ticaret Han, No:10 ve Keresteci Caddesi, No:8, Galata	1909-1912
32	Bartoloméo (Hugo)	Perşembe pazarı, No:38, Galata, 1913'te 93 numaraya taşınmıştır.	1912-1914
33	Economeo (Kyriaco S.)	Ankara Han, No:15, İstanbul	1912-1914
34	Standard Oil Co. 1913'te Standard Oil of New York olarak kaydedilmiştir.	Union Han, Galata	1912-1914
35	Menaghi (Nic.)	Kemer Altı Caddesi, Galata	1913-1914
36	Savidis (Anast.)	Perşembe pazarı, No:38, Galata	1913-1914
37	Michailis (Leonidas)	Perşembe pazarı, No:95, Galata	1914
38	Ömer Lütfi	Nafta Han, No:10, İstanbul	1914

EK 2: Osmanlı'nın Petrol İthalâtı, Miktarı ve Toplam İthalat İçindeki Payı (1878–1913)¹⁶³

Tarih	Miktar (Altın Lira)	Miktar (Ton)	Toplam İthalâtta Payı
1878	380,964	33,073	1.9
1879	225,370	20,745	1.2
1880	256,219	-	1.4
1881	541,170	37,537	2.8
1882	388,610	33,453	1.9
1883	440,721	32,821	2.2
1884	554,431	47,761	2.7
1885	458,935	46,517	2.3
1886	429,744	45,746	2.1
1887	489,239	51,737	2.4
1888	513,559	52,223	2.6
1889	597,977	58,710	2.8
1890	681,953	67,938	3.0
1891	657,993	68,830	2.7
1892	510,532	59,828	2.1
1893	460,528	60,622	1.9
1894	562,902	70,083	2.3
1895	519,347	63,104	2.5
1896	872,018	95,987	4.1
1897	726,115	102,865	3.1
1898	476,802	68,933	1.8
1899	563,339	62,154	2.3
1900	1,083,910	102,403	4.6
1905	1,037,098	104,389	3.3
1907	589,898	58,145	2.5
1908	964,675	102,093	3.1
1909	1,000,720	121,347	2.9
1910	1,021,667	117,053	2.4
1911	1,139,182	178,970	2.5
1913	1,511,036	176,133	3.6

¹⁶³ Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, 48-52 ve 59.